

1. Pro nové Rusko

Nehodlám obdařit národ nějakým globálním strategickým cílem. Neupírám pohled na nějaký zářivý vrchol, jehož má být dosaženo... Nikoli. Hlavním cílem tohoto netrpělivého prezidenta je klid Ruska.

Boris Jelcin: *Pohled z Kremlu* (1995)

Když v Moskvě odbily hodiny 31. prosince 1991 půlnoc, přestal existovat velký stát. Sovětský svaz náhle zmizel. Nestalo se to jako důsledek jaderné války se Spojenými státy. Ani to nebylo výsledkem revolučního boje v Rusku. Celé jeviště bylo bizarně klidné. Rudá vlajka – se svým srpem a kladivem v pravém horním rohu – byla již stažena ze žerdi na kremelské baště a na jejím místě byla vztyčena trikolora Ruské federace – bílá, modrá a červená. Boris Jelcin, ruský prezident, zůstal klidně doma, mimo hlavní město.

Mužem, který vládl v Sovětském svazu, byl Michail Gorbačov. Když byl jmenován generálním tajemníkem Komunistické strany Sovětského svazu roku 1985, nikdy nepomyslel na to, že se stát pod jeho vedením rozpadne na oddělené země. Ale v prosinci 1991 musel přiznat porážku, když se prezidenti Ruska, Ukrajiny a Běloruska rozhodli rozpustit Sovětský svaz. Byl to překvapující obrat. SSSR byl velkou vojenskou a ekonomickou mocností. Jeho Rudá armáda rozdrtila Hitlerův wehrmacht. Od roku 1945 pouze Spojené státy vyrovnávaly jeho váhu ve světových záležitostech; SSSR se zdál trvalým pilířem světového pořádku. Poté, co vedl Říjnovou revoluci roku 1917, založil Vladimír I. Lenin nový typ státu. Jeho konečným cílem bylo skoncovat s kapitalismem a zbavit zeměkouli všeho utlačování a vykořisťování. V následujících letech potvrdzoval sovětský stát a vládnoucí strana, že nabízejí lidstvu jedinou bezpečnou cestu, jak dosáhnout sociální a hmotné spokojenosti. SSSR se stal vzorem pro komunistické státy vytvořené po druhé světové válce ve východní Evropě a v Asii. Přestože počet jeho obdivovatelů na Západě klesal od konce padesátých let, dále vyvolával respekt i obavy do posledních dní své existence.

Nyní však SSSR zmizel. Říjnová revoluce roku 1917, marxismus-leninismus

i Leninův oficiální kult byly vyhozeny na smetiště dějin. Sedm mimořádných desetiletí bylo odesláno do zapomnění: občanská válka, pětileté plány i velký teror. Vůdce sovětské komunistické strany – Lenin, Stalin, Chruščov i Gorbačov – vyvolávali kdysi hrůzu. Nyní však byly symboly sovětského života odstraněny a zbytek světa začal zapomínat na sputniky, zlaté olympijské medaile, úspěchy ve fyzice i matematice, malé *matrjošky* a šachové velmistry.

Hrdý stát se zhroutil v trapném zmatku. Bylo to ilustrováno způsobem, jakým Jelcin odmítl Gorbačova, který čekal v Kremlu, aby mu předal opatření týkající se „černé skříňky“ řídicí sovětský nukleární arzenál. Gorbačovovi dokonce nebyly ani poskytnuty dopravní prostředky, aby si mohl odstěhovat osobní svršky z prezidentské dači.¹ Gorbačov Jelcina ponížil na podzim roku 1987, když ještě oba patřili ke komunistickému stranickému vedení. Přikázal vytáhnout ho z postele v nemocnici, aby čelil vyšetřování před moskevským městským stranickým výborem.² Jejich spor pokračoval poté, co byl Jelcin z Gorbačovova příkazu jmenován prvním náměstkem předsedy státního výboru pro výstavbu. Gorbačov a Jelcin se usmířili v dubnu 1991. Jejich sblížení však způsobilo, že nejmocnější z tehdejších Gorbačovových ministrů dostali strach, že výsledkem tohoto smíření bude rozpad SSSR. V srpnu proti němu zorganizovali puč. Jejich spiknutí však zkrachovalo. Přestože se jim úspěšně podařilo internovat Gorbačova na jeho dače na Krymu, Jelcin se však vyhnul zatčení. Vyšel z ruského Bílého domu, vylezl na tank a vyzval spoluobčany, aby předvedli spiklence k soudu. Puč se zhroutil. Když Gorbačov přiletěl zpátky z Krymu, Jelcin mu s viditelnou radostí před zraky světových televizních kamer dával pokyny.

Gorbačov a Jelcin se původně dohodli, že SSSR se má proměnit ve Svaz nezávislých států. Podle Gorbačovova vyjádření by takto navržený útvar měl mít „silné centrum i silné republiky“. Smlouva k tomuto účelu měla být podepsána 20. srpna, kdyby nedošlo k pokusu o puč. Když se Gorbačov znovu sešel s Jelcinem, byli ve sporu. Jelcin chtěl oslabit moc „centra“ ještě víc. Gorbačov dělal zdráhavě ústupky, ale žádný se nejevil dostatečný Jelcinovi, který pořád nalézal důvody, aby se vyhnul dokončení jakékoli dohody. Dne 1. prosince, kdy 90 % voličů na Ukrajině hlasovalo pro odtržení od SSSR, Jelcin se rozhodl celý Svaz rozbit. Setkal se s prezidenty Ukrajiny a Běloruska, zajistil si jejich souhlas³ a Gorbačov musel akceptovat jejich ultimátum. Jelcin vyhrál. Gorbačovův poslední projev sovětským občanům byl pronesen 25. prosince 1991.⁴

A tak byly novoroční oslavy v Rusku zcela odlišné od obvyklých. Generální tajemník Komunistické strany Sovětského svazu tradičně pronášel projev v rozhlase a televizi úderem pŕlnoci. Za Leonida Brežněva, Jurije Andropova a Konstantina Černěnka – posledních generálních tajemníků před Gorbačovem – se tento zvyk proměnil v trapnost. Brežněv a Černěnko trpěli stařeckou demencí, jež způsobovala, že tu a tam polykali slova. Teprve s nástupem Gorbačova byla obnovena důstojnost. Do roku 1990 byl nejoblíbenějším politikem v SSSR.⁵ Gor-

bačov dokázal v počátečních letech, kdy se zdálo, že existuje perspektiva úspěšné politické a ekonomické reformy, mistrně komunikovat s veřejností. Když mu však věci přestaly vycházet, získal pověst žvanila, a kdyby se pokusil promluvit k sovětským občanům v předvečer Nového roku 1992, vyvolal by ještě větší opovržení než Brežněv nebo Černěnko. Nejvíce charismatický vůdce v dějinách země od Lenina a Trockého se poprvé ve své kariéře vyhnul veřejnému projevu.

Občané, kteří slavili silvestra, měli rozporuplnou náladu. V Rusku se při takových příležitostech zkonsumuje obrovské množství vodky a koňaku. Tentokrát však byla většina Rusů spíše znepokojená než podnapilá. Jedna epocha skončila, ale nikdo by nebyl schopen předpovědět, co přijde po ní. Lidé si skutečně nemohli být jistí tím, v jaké zemi se následujícího dne probudí. Na Silvestra 1991 pili v SSSR. Dne 1. ledna 1992 měli vstávat z postele v jiné zemi. Sovětský svaz už neměl existovat.

Úkolem Borise Jelcina jako prezidenta Ruska bylo uklidnit starosti národa. Byly to pochopitelné starosti. Lidé chtěli naléhavě vědět, co se stane s hospodářstvím. Od roku 1989 objem výroby prudce poklesl. Zásoby potravin se scvrkly. Hovořilo se hodně o „přechodu k tržnímu hospodářství“ jako jediné cestě k ekonomické obnově. Ruští občané se tázali, co to skutečně znamená? Jak se to odrazí na mzdách, zaměstnanosti, zásobování potravinami, textilem, na bydlení, dopravě a zdravotní péči? Hovořilo se také o potřebě demokracie. Co to však bude znamenat, pokud jde o schopnost lidu kontrolovat způsob, jakým se mu vládne? Byly řeči o zákonu a pořádku, o skoncování s korupcí, o rovných možnostech pro všechny občany bez ohledu na jejich osobní konexe. Jenže nebylo nijak vymezeno, jak toho má být dosaženo. Většina občanů Ruska měla jen malou představu o tom, co je vlastně čeká. Strach národa vyrůstal z nedostatečně jasných představ o budoucnosti. Bude snad rok 1992 rokem, kdy Rusko potihne katastrofa?

Po celé Ruské federaci panoval smutek nad rozkladem SSSR. Průzkumy veřejného mínění se orientovaly stále stejným směrem. V říjnu 1991 tři čtvrtiny občanů Ruska dávaly přednost zachování Svazu v takové či onaké podobě. V prosinci, po ukrajinském referendu nastal odklon od tohoto stanoviska. Skoro dvě třetiny městských obyvatel ve čtrnácti ruských městech se vyslovily ve prospěch vytvoření Společenství nezávislých států.⁷ Tato většina však nevydržela dlouho. Průzkumy uskutečněné v Moskvě od dubna průběžně do konce roku soustavně udávaly, že kolem 60 až 70 % lidí lituje rozpadu SSSR.⁸ Jelcinova osobní popularita, i když zůstávala vyšší než kohokoli jiného, začala upadat.⁹ Nemohl se trvale opírat o důvěru, kterou získal svou statečností v srpnové krizi roku 1991; a přitom zoufale potřeboval uskutečnit veřejnou přesvědčovací kampaň, aby dokázal ruským občanům, že to, co se děje, je v jejich zájmu. Jelcin byl tvůrcem nezávislosti Ruské federace. Dokáže však přesvědčit své voliče, aby ho následovali po cestě směrem, který vytyčil? Dokáže jim vnutit myšlenku, že jejich kolektivní spása závisí na zrušení SSSR?

Jelcin se narodil roku 1931 na zapadlém venkově osmdesát kilometrů od Sverdlovka v uralské oblasti. Pocházel z rolnické rodiny. Vesnický kněz byl při jeho křtu opilý a upustil ho do křtitelnice; nebýt zásahu jeho babičky, byl by se utopil.¹⁰ Boris vyrůstal jako uličník a při jedné příležitosti přišel málem o život. S několika spolužáky se toulal lesem, kde našli ruční granát. Jelikož s ním kluci chtěli experimentovat, Boris zatáhl za kroužek, granát vybuchl. Boris přišel o dva prsty.¹¹ Nebyl jediným nespokojeným členem rodiny. Jeho otec Nikolaj odešel do provincie Nižní Novgorod, šest set padesát kilometrů daleko, aby našel práci ve stavebnictví. Rodina doufala, že unikne úděsné situaci, vyvolané proměnou ruského zemědělství v kolchozy. Borisův otec si však stěžoval, že životní podmínky vůbec neodpovídají tomu, co jim bylo slibováno. Všude byla špína a špatné vybavení a Nikolaj to řekl. Byl za to zatčen a poslán roku 1936 na tři roky do tábora nucených prací.

Také Boris byl prostořeký. Ve škole byl vybrán, aby jménem své třídy přednesl děkovný projev učiteli na závěr školního roku. Využil této příležitosti, aby pronesl pár vybraných slov o nedůslednosti trestů.¹³ Očekával, že všechny autority, včetně učitelů, budou v praxi dodržovat vysokou morálku, kterou hlásají. Byl nadšeným vedoucím, ale špatným podřízeným – což se mělo potvrdit v tom, jak se rozvíjel zbytek jeho pohnutého života.

Mladý Jelcin se dostal na Polytechnický institut ve Sverdlovsku. Jelikož pocházel z chudé rodiny, jevil se jako dokonalý nováček pro stalinistický pořádek, protože se mu podařilo uchovat v tajnosti jak svou špatnou kázeň ve škole, tak otcův konflikt s úřady. Ve skutečnosti se necítil volně v žádné formě ve které ho chtěli modelovat. Neměl peníze, aby mohl někam jet na prázdniny; vplížil se proto na nádraží a vyšplhal na střechu vagonu. Bylo to sice nezákonné, ale byl svobodný a byla to legrace (až na to, že musel dávat pozor, aby za jízdy nespádl).¹⁴ Každý podzim se vracel do školy osvěžený. Byl schopný a soutěživý, hrál volejbal a byl členem jednoho městského sverdlovského klubu. Studoval, aby získal kvalifikaci pro práci ve stavebnictví. Mnoho mladých dělníků a rolníků jeho generace dělalo totéž. Když však Jelcin odešel z institutu do praktického života, odmítl možnost stát se okamžitě vedoucím pracovníkem, což nebylo obvyklé. Místo toho si vyzkoušel různé manuální práce. To mu později bylo užitečné. Když konečně nastoupil do řídicí funkce, jeho dělníci zjistili, že ho těžko podvedou, přestože mu vyhrožovali, když jim prokoukl jejich různé drobné podfuky.

Takový řídicí pracovník musel úřadům ve Sverdlovsku zaimponovat. Roku 1961 vstoupil Jelcin do komunistické strany. Přesně o patnáct let později, roku 1976, se stal prvním tajemníkem sverdlovského oblastního výboru. Sverdlovsk nebyl žádné malé město. Bylo páté největší v SSSR a jeho politický vůdce patřil mezi nejvlivnější politiky mimo Moskvu. Jelcin okamžitě dokázal mimořádnou schopnost jak z Kremlu vyždímat zdroje. Když se rozhodl, že Sverdlovsk potřebuje metro, odletěl do Moskvy, aby o tom osobně přesvědčil Brežněva. Brežněvovo

zdraví tehdy již ochabovalo. Jelcin starému muži pošeptal do ucha svůj požadavek a dostal slib, že státní plánovací orgány uvolní potřebné finanční prostředky.¹⁵ Vůči svým podřízeným už byl méně diplomatický. Měl náročné požadavky a dokázal se mimořádně rozčilovat, když ho někdo neposlechl nebo zklamal. Měl ostré oko na podrobnosti. Své nadřazené unavoval záplavou nápadů na zvyšování produktivity a ochotou bojovat o každý sporný bod až do užití fyzického násilí. Ovládala ho neustálá, zuřivá touha realizovat věci.

Jelcin nebyl nikdy v zahraničí, dokonce nenavštívil ani východní Evropu. Znal jenom SSSR. Jediná ideologie, kterou znal, byl komunismus. Z praktického hlediska usuzoval stejně jako ostatní sovětské občane, že jakákoli změna v SSSR k lepšímu by mohla nastat jenom v rámci existujícího politického systému.

Ale přesto již tehdy byl poněkud výstřední. Jednou se stalo, že jeho vůz havaroval asi pětadesát kilometrů od Sverdlovka v předvečer svátku. Bylo to před Prvním májem, kdy měl Jelcin pronést hlavní projev. K nejbližšímu obydlí bylo třeba přejít několik polí. Za hluboké noci Jelcin a jeho šofér dorazili a probudili obyvatele, aby našli náhradní vozidlo. Žádné auto však nebylo k dispozici. Proto Jelcin zabavil traktor. Naneštěstí jeho řidič milující vodku začal oslavovat První máj poněkud dříve. Jelcin se nedal odbýt a přikázal zemědělcům, aby ho dopravili do města právě včas, aby se stačil převléknout do čistého obleku a pronést tradiční projev.¹⁶ Tato epizoda však ponechává otevřenou možnost, že řidič traktoru nebyl jediným účastníkem scény, který byl opilý. Jak vlastně dostal řidič auto do příkopu? Byli Jelcin a jeho šofér opravdu zcela střízliví? To ponechává Jelcinovo líčení nejasné. Je však jasné, že již tehdy pokládal vztah k veřejnosti za podstatný pro soudobého politika.

Vystupoval pravidelně v místní televizi. Dával jasné odpovědi na otázky, které mu byly kladeny publikem, a dovoloval, aby posluchači určovali témata. Měl výjimečné nadání pro improvizaci. Zaznamenával si stížnosti. Uměl jednat s lidmi a bedlivě jim naslouchal. Jeho poradce Lev Suchanov vyprávěl, že když se s někým setkal poprvé, soustředil na něj svůj „rentgenový pohled“.¹⁷ Stejně účinně postupoval, když chtěl lidem něco sdělit. Užíval přísloví a anekdoty. Oči mu zářily a nikdy se neostýchal objímat cizí lidi. Jeho styl dokazoval lidem, že i když je jedním z nich, stojí také nad nimi a může pro ně něco udělat. Také jeho fyzický vzhled měl další klad: se svými více než 190 cm výšky byl podstatně větší než průměrný ruský muž jeho generace a velice se líbil ženám. Jeho šarm byl ve Sverdlovsku proslavený.

Tyto výhody mu dobře posloužily, když se roku 1985 na Gorbačovův podnět přestěhoval do Moskvy. Navštěvoval úřady, průmyslové podniky a supermarkety jako lidový hrdina. Kritizoval ředitele, kteří nedokázali splnit úkoly v dodávkách zboží a služeb. Sám stál frontu v obchodech. Říkalo se, že ani nebere úplatky, ani nepoužívá speciální lékařské zařízení pro vedoucí činitele v Kremlu. Někdy jezdil do své stranické kanceláře autobusem a držel se madla mezi obyčejnými pasažéry.

Postaral se, aby si toho všeho všímali reportéři. Také kina ukazovala záběry o Jelcinově činnosti. Pamatuji si na jeden případ v moskevském kině, kdy se před hraným filmem gruzínského režiséra Tengize Abuladzeho *Pokání* o hrůzách stalinismu promítala aktualita o neschopnosti městských stavebních institucí opravit střechu velkého obchodního domu GUM. Hrdinou záběru byl Jelcin, který přivedl vyšetřovací skupinu do obchodního domu a zasypal jeho vedoucí salvou otázek. Publikum nadšeně tleskalo, jelikož to pokládalo za důstojný úvod k samotnému filmu.

Měsíc předtím požádal Jelcin o uvolnění z funkce kandidáta člena stranického politbyra; pohádal se s Gorbačovem, jehož se dotkl útokem na privilegia komunistických vůdců a kritikou vlivu Gorbačovovy manželky Raisy. Brzy nato byl Jelcin předveden před moskevskou městskou organizaci strany a sesazen z jejího vedení. Avšak jeho přitažlivost pro obyvatele Moskvy tím, co bylo pokládáno za mučednictví nepoklesla, ale naopak stoupla. Jeho vlastní životopis se stal bestsellerem.¹⁸

Šťastím pro něho bylo, že Gorbačov vůči němu postupoval mírně. Roku 1989 byl Jelcin zvolen do Sjezdu lidových poslanců a přidal se k radikálním kritikům Gorbačova, kteří si říkali Meziregionální skupina. Sdílel její vedení s prominentním disidentem Andrejem Sacharovem, který v prosinci zemřel a ponechal Jelcina bez vážného rivala. Jelcin překročil další osobní mezník v červnu 1990, když vystoupil z komunistické strany. Každý jeho krok ho přibližoval k cíli, po němž toužil: místu nejvyššího vůdce státu. Ale jak měl nahradit Gorbačova? Přestože o tom neměl žádnou přesnou představu, dokázal odhalit každou mezeru, jakmile se ukázala. Jak narůstaly Gorbačovovy potíže s neruskými národy SSSR, došli politikové a intelektuálové Ruské federace k tomu, že je zapotřebí specifický „ruský“ postoj k politice. Jelcin se stal jeho hlavním exponentem. V červnu 1991 to dovedl k definitivnímu závěru, když kandidoval do funkce ruského prezidenta v rámci dosud rozsáhlejšího Sovětského svazu. Do vzájemného boje se dalo šest kandidátů. Jelcin byl daleko nejoblíbenější kandidát a získal 55 % odevzdaných hlasů.

Jeho prestiž stoukala. Na plakátech se objevoval jeho portrét; byly o něm psány básně a jedna krátká básnička se stala populární:

Lidi mají dost pohádek,
Je na čase přestat žít z vyššího rozkazu.
Jelcin ví, co potřebujeme.
Hlasujme tedy družně pro Borise!

Jelcin, který se neklkl Gorbačovových předpovědí, vstal z politického hrobu.

Takový byl tedy muž, který před svými voliči obhajoval věc ruské nezávislosti. Jeho statečnost v srpnu 1991 posílila jeho popularitu. SSSR směřoval k rozkladu, ale rozhodující byla Jelcinova úloha; a když se připravoval převzít na Nový rok 1992 moc, čelil problémům historických rozměrů. Každý z jeho ministrů a po-

radců měl určitou přesvědčivou kvalifikaci. Jelcin si je vybral z generace o dvacet let mladší, než byl sám. Neměl přitom příliš velký výběr: bývalí disidenti, přestože byli brilantní v kritice sovětského vedení, neměli žádné praktické administrativní znalosti, a Jelcin se musel po svých ministrech ohlédnout jinde. Jeho kandidáti byli mladí a energičtí. Byli angažovanými reformátory. Nebyli přitom naivní; určitě si byli vědomi toho, že doba jejich funkce nemusí být dlouhá. Věděli, že transformace ruské společnosti bude zahrnovat bolestivá opatření, která by nemusela být obecně přivítána. Neočekávali, že voličstvo jim bude příliš vděčné. Ale přestože byli houževnatí, měli velkou nevýhodu v tom, že jim chyběla schopnost jednání s lidmi. Nedokázali komunikovat s lidem prostým přesvědčivým jazykem. Tuto schopnost měl jediný Jelcin.

Začal s hrstkou nejbližších podporovatelů. Alexandr Ruckoj byl jeho viceprezidentem, Ruslan Chasbulatov předsedou ruského Nejvyššího sovětu; Jegor Gajdar byl úřadujícím ministerským předsedou a byl pověřen dohledem nad ekonomickou reformou. Náměstkem předsedy vlády byl Gennadij Burbulis. Anatolij Čubajs vedl program privatizace podniků, Boris Fjodorov byl ministrem financí a Andrej Kozyrev novým ministrem zahraničí. Všichni byli přesvědčení – nebo dočasně sami sebe přesvědčili – že státní nezávislost Ruska je rozhodující podmínkou k dosažení odlišného společenského pořádku.

Nebyli však jen nezkušení, většina z nich byla též domýšlivých. Gajdar, Jelcinův oblíbený politik, byl toho typickým příkladem. Jeho dědeček Arkadij byl slavný bolševický bojovník v občanské válce a později renomovaný spisovatel literatury pro děti. Gajdar sám vedl redakční radu komunistického stranického časopisu *Kommunist*. Byl dítětem sovětské *nomenklatury* a nikdy se nedokázal přiblížit obyčejným ruským občanům. Když jim měl Gajdar vysvětlit, že je třeba principiálně nové ekonomické strategie, užíval poučovací styl sovětského politického propagandisty. Neměl přirozený cit pro pronesená slova; jeho skutečným *métier* byly novinářské články a jeho díla četlo jen málo lidí. Přitom byl zjevně sám se sebou spokojen. Vypadal příliš upraveně. Ničil si svou pověst svou očividnou zálibou v nošení elegantních západních obleků v době, kdy všeobecná životní úroveň upadala. Byl zavalitý a měl kašovitý obličej – a většina lidí měla pocit, že ve věku pětácti let nepoznal dostatečně život na to, aby měl moudrost potřebnou k ovládnání Ruska.

Ani další členové týmu nebyli užitečnější. Viceprezident Ruckoj zažil operace jako velitel letectva v Afghánistánu a byl příkrý, kníratý a otevřený. Vyvolával pochybnosti o celém projektu rozbití SSSR a byl od začátku rozvratnou postavou. Předseda Chasbulatov se vyřadil sám z přízně svým souhlasem s Ruckým. Měl skřípavý hlas a zachoval si styl ekonomického lektora, jímž kdysi býval; navíc trpěl dodatečnou politickou nevýhodou, že byl Čečenec v době, kdy Čečenci patřili mezi nejproklínanější etnické skupiny Ruské federace.

Zbytek týmu byl sice Jelcinovi politicky bližší, ale jen málo užitečný při pře-

svědčování spoluobčanů o správnosti jeho názorů. Burbulis byl dalším bývalým lektorem marxismu-leninismu; jeho nevrlost v čerstvém převleku obháje svobodného trhu se stala obecně známou. Kozyrev byl vzdělán jako diplomat ve zvláštní škole ministerstva zahraničních věcí. Byl méně bojovný než Gajdar nebo Burbulis, ale jeho uhlažený projev a upravený zevněšek posilovaly jeho pověst nezkušeného mladíka. Fjodorov, který hlavně pracoval jako vysokoškolský výzkumník, byl pro většinu lidí příliš intelektuální. Dokonce i Čubajs, který si dal práci s vysvětlováním logiky vládního projektu privatizace hospodářství, byl jen o trochu málo úspěšnější v kontaktu s veřejností. I on byl lektor. Gajdarovi, Burbulisovi, Kozyrevovi, Fjodorovovi a Čubajsovi se nedařilo přesvědčovat veřejnost a jejich oblékání i chování iritovaly většinu občanů. Jejich mládí bylo znepokojující. Viceprezident Ruckoj o nich mluvil jako o „chlapečcích v růžových šortkách“.² Bylo to kruté, ale výstižné.

Hlavní břemeno komunikace s občany Ruské federace tudíž padlo na Jelcina. Ani jeden z jeho podřízených by nevyhrál ve volbách. Každému z nich, přestože byli mnohem vzdělanější z akademického hlediska, chyběla základní schopnost přednést své myšlenky přesvědčivě populární formou lidem. Bez Jelcina by radikální reformátoři ve vládě prohráli ještě dříve, než vůbec začali.

Prezident se pustil do svého úkolu chytře. Denní listy včetně těch, které byly mimo kontrolu úřadů SSSR, opustily zvyk přinášet doslovné znění projevů vedoucích představitelů.²¹ Jelcinovi to nevadilo. Jako prezident měl dostatečný vliv na ruský rozhlas a televizní stanice, aby si zajistil živé vysílání svých projevů. A přestože měl obecnou představu o své zamýšlené politice, pokládal za potřebné využívat literární dovednosti svých spolupracovníků.²² Počáteční období jeho kariéry se vyznačovalo snahou studovat technické aspekty každého úkolu, který měl splnit. Jako stavební inženýr se seznamoval i s malými podrobnostmi každého stavebního projektu, než o nich jednal se svými kolegy. Jako stranický boss ve Sverdlovsku zasahoval i do drobností práce svých podřízených. Je pravda, že v Moskvě v letech 1986–87 se choval jako slon v porcelánu. Když však roku 1991 dosáhl zániku SSSR, přešel k mnohem opatrnějšímu stylu, jelikož pochopil potřebu používat přitažlivější tón a terminologii při vyslovování myšlenek, jež by mnoho lidí, kteří ho volili, mohli pokládat za nepřijatelné. Neopatrné výroky by mu mohly přijít draho, a on to věděl.

Jeho první skupina pisatelů projevů zahrnovala Alexandra Iljina a Gennadije Charina, ale jejím vedoucím členem byla Lydie Pichojová, která přišla z Jelcinovy Sverdlovské oblasti a byla provdána za ministra Ruské federace pro státní archivy Rudolfa Pichoju. Byla to univerzitní lektorka a na rozdíl od Jelcina pocházela z akademického prostředí a lehce psala. Tvořili dobrý pár: ona uměla psát, zatímco on měl cit pro slova a byl dobrým redaktorem jejích textů.²⁴ Jelcin nebyl zcela politikem v západním stylu. Nepoužil by čtecí zařízení. Odmítal make-up v televizi.²⁵ Opovrhoval radami, aby si najal profesionálního imagemakera.²⁶ Chápal

však naléhavou nutnost používat správných slov ve svých projevech, a Lydie Pichojová měla pozoruhodnou schopnost vcítit se do toho, jak se snažil vyjádřit svůj reformní projekt. Projevy, které z toho vzešly, byly hlavním prostředkem, jímž ovlivnil postoje svých spoluobčanů během šesti měsíců po srpnovém pokusu o puč. V těchto rozhodujících měsících pronesl dvanáct velkých projevů, počínaje řečí na pohřbu tří mladých mužů, kteří zahynuli pod pásy tanků, vyslaných na podporu puče. Měl také dva krátké projevy a jeden dlouhý v televizi.²⁷

Jelcin posuzoval minulost, současnost a budoucnost Ruska. Na rozdíl od generálních tajemníků sovětské komunistické strany se vyhnul lopotným rekapitulacím každé etapy dějin země ve dvacátém století. Dělal to jinak ze dvou důvodů. Prvním bylo jeho odhodlání vymezit se od Gorbačova. Jelcin nechtěl, aby vypadal jako vševěd. Druhým důvodem bylo, že on, ničitel SSSR, si přál pokládat sovětská léta za jediné období. Podle Jelcina panoval od Lenina po Gorbačova „totalitní systém“.²⁸ Politické zmatky roku 1917 nebyly tudíž provázány ničím jiným než „tragédiemi“ a jejich výsledkem bylo „revoluční tmářství“. Sovětský komunismus byl „krutým experimentem“.²⁹ Byla zavedena „antihumánní ekonomika“. Oficiální státní instituce ignorovaly veškerá rozumná varování, že „komunismus nemůže být vybudován“.³⁰ Komunistická éra, prohlásil Jelcin, musí upadnout v zapomenutí. Za jeho prezidentství byla skutečně ostrá a neodvolatelná roztržka s minulostí. Jasně se projevil kontrast s Gorbačovem.

Jelcin se do toho zakousl. SSSR měl být nahrazen patnácti nezávislými státy a hlavním mezi nimi mělo být Rusko. Pokud by Rusko nešlo svou vlastní cestou, tvrdil, reformy by nemohly být dost rychlé ani dost hluboké. Když hovořil 28. října 1991 na ruském Sjezdu lidových poslanců, přiznal, že ostatní sovětské republiky SSSR působí jako brzda politického a ekonomického pokroku.³¹ V následujících měsících se soustředil na to, aby o tom přesvědčil veřejné mínění v Rusku. Ve svém projevu k národu 29. prosince 1991 tvrdil: „Rusko je nemocné.“ Pouze státní nezávislost vytvoří podmínky pro úspěšnou léčbu. Víra v Rusko byla rozhodující. A rovněž i láska a úcta k Rusku. Po kolapsu srpnového státního převratu vyhlásil Jelcin emocionálně: „Slovo ‚Rusko‘ je posvátné.“³³ Odmítl jakoukoli myšlenku, že by Rusko mohlo být rozbito; jeho heslem bylo „Jediné a nedělitelné Rusko“.³⁴ Od prvního měsíce svého prezidentství povzbuzoval Jelcin vlastenectví ruských občanů – a toto vlastenectví bylo založeno na Rusku a nikoli SSSR.

Argumentem, který často opakoval, bylo, že s Rusy se za sovětského období zacházelo špatně. Totalitní noční můra byla všeobecná. Důsledkem bylo, podle Jelcina, že neexistoval „žádný národ včetně Rusů, který by se mohl cítit svobodný“.³⁵ Rozpad SSSR umožní konečně ruskému národu, aby rozkvetl.

Přesto se toto vlastenectví neomezovalo pouze na občany Ruska, kteří byli etnickými Rusy. Když Jelcin hovořil v televizi, oslovoval své diváky nikoli jako *Russkije*, ale jako *Rossijané*. Tento lingvistický rozdíl byl záměrný. *Russkije* je slovo vztahující se k národnosti; výslovně vylučuje jiné národní a etnické skupiny žijící

v Rusku. Naproti tomu *Rossijane* je otevřené slovo a vztahuje se ke všem občanům Ruského státu.* Jelcin trval na tom, že všichni občané se musí těšit stejným „právům v jejich celistvosti“ a že svobodné Rusko musí být demokracií a nikoli impériem.³⁶ Je pravda, že se zmiňoval o Rusech častěji než o jakémkoli jiném národě. Určitě se během prvního půl roku po srpnovém puči roku 1991 vyhnul odkazům na specifické velké národní skupiny obývající Rusko, jako jsou Tataři, Židé a Čečenci. Uznával, že kvůli své povinnosti vůči mnohonárodnostní společnosti nikdy neponechá Rusy v obavách, že by nehájl jejich zájmy. Jeho hlavní podpora pocházela od Rusů a on nehodlal na tento fakt zapomenout. Byl nicméně odhodlán vytvořit v Rusku nové občanské vědomí. Nebyl nacionalistický demagog. Zatímco naznačoval obdiv k tradičním ruským hodnotám, přál si nedotknout se neruských občanů v Rusku.

Jeho vyhlášeným cílem bylo vytvoření „prosperujícího, právního, demokratického a skutečně svobodného státu“.³⁷ Mělo dojít k „dekomunizaci“.³⁸ Požadoval „skutečnou demokratizaci celé společnosti“. A v září 1991 vyhlásil, že jeho vláda „půjde cestou demokracie, tržního hospodářství, obrany lidských práv v souladu s mezinárodními standardy“.³⁹ Jelcin zůstával raději u těchto zobecnění a vyhýbal se definicím a podrobnostem. Říkal, že prostě chce „normální život pro ruský lid“.⁴⁰ Tvrdil tudíž, že ruská společnost má příležitost připojit se ke společenství národů celého světa. Rusko by mohlo uplatnit svůj potenciál jako „civilizovaná“ země. Vyhlašoval, že toho lze dosáhnout s minimálními zmatky; chtěl zachovat „sociální mír“. Měla to být transformace bez násilí nebo polemik. Uznával, že existují „skupiny a vrstvy, jejichž zájmy se s tím neshodují“,⁴¹ ale tvrdil, že tyto různorodé zájmy by se mohly a měly přizpůsobit. Klid ve veřejném životě byl rozhodující. Na pohřbu obětí srpnového puče slavnostně prohlásil: „A odpusťte mi, svému prezidentovi, že jsem nedokázal ochránit vaše syny.“⁴³

Jelcin nezastíral, že ekonomické reformy budou bolestné. Uznával, že odklon o komunistické ekonomiky bude vyžadovat „tvrdý režim“. Avšak obecně se vyhýbal znepokojujícímu jazyku. Chtěl spojit občany dohromady a ujistit je, že jeho reformy nakonec prospějí všem. Nicméně určité společenské skupiny by měly získat víc než ostatní; tržní hospodářství bude pochopitelně zahrnovat podporu skupin, které byly v sovětském období v nemilosti. Například regenerace zemědělství bude vyžadovat pěstování nové třídy „farmářů“.⁴⁴ Gorbačov požadoval, aby rolníkům bylo umožněno převzít kolektivní hospodářství. To bylo ve své době odvážné, protože to znamenalo, že Stalinova likvidace rolnictva byla reverzibilní. Avšak slovo „farmář“ posunulo věci o krok dál. Jelcin se hlásil k tržnímu hospo-

* Tato pasáž není do češtiny doslova přeložitelná, protože na rozdíl od ruštiny nemá náš jazyk jednoslovný výraz, který by odpovídal ruskému slovu „*Rossijan*“. Pro češtinu je slovo „*Rus*“ označením jak pro příslušníka ruského národa, tak pro občana ruského státu. (Pozn. překl.)

dářství (o němž se soudilo, že poškodí dokonce i rolnické hospodářství). Podnikavost se vrátila jako ctnost. Hybnou silou transformace se měl stát trh namísto státních institucí. Jelcin prohlašoval, že vláda nově nezávislého Ruska bude postupovat rychle a rozhodně při realizaci svých cílů v domácím i zahraničním sektoru své politiky. Nebylo času nazbyt.

Jelikož Jelcin věděl, že existují obavy z jeho projektu, používal jazyka, který obyvatelstvo měl uklidňovat. V prvním půlroce po srpnovém puči roku 1991 hovořil hodně o tržním hospodářství. Ani jednou však nenazval tuto ekonomiku jménem, které má na celém světě: kapitalismus.⁴⁵ Věděl, že sedm desetiletí byl sovětský lid školen, že na světě není nic horšího. Dokonce i v carském období panovaly oficiální obavy z růstu kapitalismu v Rusku. Kapitalismus nikdy nezněl ruskému uchu příliš libě, a tak Jelcin doporučoval kapitalistické hospodářství, aniž užíval tento termín. Neříkal také nic o konkurenci mezi podniky, o bankrotech a o nezaměstnanosti. Ani nejmenším náznakem se nedotkl toho, že by ekonomická politika mohla být z krátkodobého hlediska provázána omezením všeobecné životní úrovně. Nezmiňoval se o dělnické třídě v průmyslu a v zemědělství. Místo toho hovořil poněkud neprůhledně o „nájemné pracovní síle“. Z týchž důvodů nepřítahoval pozornost k rodícím se sociálním skupinám soukromých bankéřů a soukromých majitelů továren. Přes svůj obhroublý zevnějšek projevoval Jelcin rafinovanost, která jeho ministrům, obklopeným svými západními poradci, chyběla.

Větší otevřenost si mohl dopřát, pokud šlo o jeho politické cíle. Jeho heslem byla „demokracie“.⁴⁶ Jako Gorbačov zdůrazňoval nutnost, aby země patřila k jedinému globálnímu společenství národů, které respektují jeden druhého a snaží se uskutečňovat své povinnosti na poli „lidských práv“. Jelcin tvrdil, že Rusko se musí poučit „ze zkušeností světové civilizace“. Zároveň podtrhoval, že Rusko není v žádném směru podřadnější než ostatní země včetně USA. Gorbačov nezáskal u Rusů žádnou oblibu v létě roku 1991, když přišel na schůzku skupiny G7, největších světových finančních mocností, s požadavkem o velkou půjčku. Domnívali se, že takto představil zemi jako žebráka. SSSR porazil Hitlera a stal se průmyslovým obrem a vojenskou supervelmocí; vysílal rakety do vesmíru. Rusové obtížně přijímali skutečnost, že by vláda už dále nemohla sestavit rozpočet bez zahraniční pomoci. Jelcin nechťel tuto chybu zopakovat. Hrdost na Rusko byla pro Jelcina víc než pro kohokoli jiného tím důležitější, že to byl právě on, kdo byl zodpovědný za rozpad SSSR a vyhlášení ruské nezávislosti. Vzrušující vize budoucnosti byla rozhodující, pokud měl uskutečnit změny, které si přál. Jeho kariéra stála a padala s jeho úspěchem v této věci.

Z tohoto důvodu se také vyhýbal používání obvyklého termínu pro vyspělé kapitalistické mocnosti: Západ.⁴⁷ Jeho záměrem bylo prezentovat Rusko, jako by již bylo součástí globálního společenství států. Obvyklý kontrast mezi komunismem a kapitalismem nebo mezi SSSR a západními státy už nebyl vhodný. Rusko kráčelo vyšlapanou cestou k demokracii.

Jelcinovým problémem bylo, že zatímco mohl oprávněně tvrdit, že Rusko již ušlo určitou cestu k přijetí demokratických forem vlády, bylo tržní hospodářství teprve v rudimentárním stadiu. Potřeboval říct, jaký druh transformace k novým formám průmyslu, zemědělství a obchodu má na mysli. Bylo by pošetilé, aby specifikoval Spojené státy nebo některou jinou vedoucí mocnost jako svůj vzor. Místo toho si vybral Mexiko, Jižní Koreu, Polsko, Československo a východní Německo.⁴⁸ Odůvodněnost tohoto výběru byla zřejmá. Efektivnost mexické a jihokorejské ekonomické politiky byla v nedávné době široce chválena v ruském soudobém tisku – dokonce se v televizi vysílala mexická telenovela. Jelcin naznačoval, že Rusové by mohli mít brzy stejnou úroveň lidového blahobytu. Jeho odkaz na Polsko, Československo a východní Německo potvrzoval, že v žádném případě není nemožné, aby komunistická země podnikla přechod od komunismu k tržnímu hospodářství. Jelcinovo poselství znělo: Rusové musí pouze v tuto možnost uvěřit, a tím už budou na cestě k jejímu uskutečnění.

Musejí však, naléhal, vzít svůj osud do svých rukou. Jelcin nesliboval žádnou pomoc ze zahraničí: občané Ruské federace by sami měli zajistit znovuzrození Ruska. Přestože nezapomínal, že SSSR byl nahrazen Společenstvím nezávislých států, počátkem roku 1992 byl dychtivý, aby prosadil oddělení Ruska od jeho minulosti. Společenství nezávislých států se nemělo stát další komplikací, která by mohla oddalovat politické a ekonomické reformy v Moskvě. Proto neprojevil žádné rozpaky nad tím, že centrem Společenství se mělo stát hlavní město Běloruska Minsk. Právě naopak: nic nemohlo symbolizovat lépe jeho odhodlanost, že Rusko musí podniknout transformaci zcela podle svých vlastních pravidel. Ve svých projevech v lednu a v únoru 1992 se Jelcin zmínil jen málokdy o Bělorusku nebo Ukrajině. Už vůbec se nezmínil o Gruzínsku, Ázerbájdžánu nebo Arménii. Cizím zemím včetně těch, které získaly nově svou nezávislost na SSSR, nemělo být dovoleno, aby omezovaly rozsah obrození Ruska.⁴⁹

Taková byla vize budoucnosti, kterou předložil Rusku jeho prezident. Nepředkládal nějaký stranický program, protože k žádné straně nepatřil od té doby, co vystoupil z Komunistické strany Sovětského svazu roku 1990. Opakovaně zdůrazňoval přání stát nad každodenním politickým bojem a jednat jako představitel Ruska v jeho procesu sebeobrození.

Jelcin pochopil, že lidé jsou těžce unaveni pompézními prohlášeními a chtějí od vlády činy. Snažil se navazovat s nimi spojení působivěji. Přiznal se, že má vlastní postoj k celé škále základních politických otázek. V listopadu 1992 ohromil posluchače, když připustil: „Stále jen málo chápeme principiální filozofický význam toho, co se děje s námi a co se děje Rusku.“⁵⁰ Nešlo však o to, aby se mařil čas vypracováním intelektuálního rámce reformy, ale bylo nutné zahájit jejich provádění. Jelcin zdůrazňoval, že se to má stát bez konfrontace. Násilí Říjnové revoluce a občanské války sloužilo jako upomínka potenciálního nebezpečí; a ruský prezident často připomínal občanům následné hrůzy velkého teroru. V jednom

projevu po druhém je vyzýval, aby se k němu připojili ve velkém úsilí dovést Rusko ke konečným cílům plně fungující demokracie a hladce fungujícího tržního hospodářství.

Jelcin se také nabízel jako budovatel státu. Nikoli jako budovatel státu, který poskytuje privilegia jedné ze svých zvláštních národních nebo etnických skupin. Nikoli jako imperialista, demagog, xenofob nebo válečný štváč. Jelcin směřoval k vybudování nového státu založeného na politické demokracii, sociální a vzájemné etnické harmonii, náboženské toleranci, svobodě idejí, tržním hospodářstvím a míru mezi Ruskem a jeho sousedy a zbytkem světa. Podle terminologie politických věd bylo Jelcinovým cílem dosáhnout občanské státnosti v Ruské federaci a proměnit federaci v národní stát odpovídající demokratickým státům jinde na světě – a dosáhnout toho za období jedné generace. Jeho osobní úloha měla být rozhodující ve formativní fázi. Neměl být pouze vládcem nového státu; měl být prorokem, který interpretuje potřeby občanů a vykládá jim tyto potřeby; a měl smelovat dohromady všechny občany dobré vůle.

Podobné pokusy byly učiněny i v jiných zemích.⁵¹ Nejzřejmější podobnost existuje mezi Jelcinem a dalšími postkomunistickými reformátory. Na mysl přicházejí Lech Wałęsa z Polska a Václav Havel z Československa. Také oni získali vedoucí postavení jako obhájci budoucnosti svých zemí bez komunismu. Avšak lidová podpora pro takový program byla v Polsku i v Československu mnohem širší z toho prostého důvodu, že k nim komunismus přinesla Rudá armáda.*

Tento úkol byl obtížnější v Rusku, kde komunismus jako státní ideologie nastoupil již roku 1917. Ale i tak musí být poznamenáno, že Havlova naděje udržet zemi pohromadě ztroskotala na antagonismu mezi českými a slovenskými politiky. Roku 1993 se Československá federace rozpadla a Česko a Slovensko se daly každé svou vlastní cestou. Havel se musel spokojit s úlohou budovatele samotného českého státu. Možná že bližší podobnost by se dala najít, pokud jde o úkoly, kterým čelil Mustafa Kemal, když se stal tureckým prezidentem po zhroucení osmanské říše roku 1919. Mustafa Kemal také vládl zemi, jež byla největší částí zhroutěného impéria; a také musel přiřadit svým spoluobčanům novou identitu.

Zde však podobnost končí. Na rozdíl od Jelcina Mustafa Kemal nijak aktivně ani podstatně neusiloval o rozklad říše. Na rozdíl od Ruska v roce 1991 utrpělo Turecko porážku ve světové válce. Turci neměli na vybranou a museli se pustit do budování Turecka. Rusy bylo nutno smířit se samotnou představou nezávislého Ruska. Jelcinovy naděje na úspěch byly mnohem menší, než si on sám nebo kdokoli ze současných komentátorů dokázal představit. Nyní se budu zabývat povahou těchto obtíží.

* V případě Československa je autorovo tvrzení značně zjednodušující; lze nicméně připustit, že vzhledem k roku 1968 se v následujících jednadvaceti letech komunismus v Československu udržel hlavně kvůli přítomnosti sovětské armády. (Pozn. překl.)

2. Co je to Rusko

Historie nedává lekce.

Ale jak řekl jeden historik –
a není důvod mu nevěřit –
naši nevědomost dějiny potrestají.

Alexandr Kušner¹

Škála Jelcinových počátečních problémů se stane zřejmou, když pochopíme, jak je těžké odpovědět na základní otázku: co je to Rusko? Na první pohled existoval tento problém již celá desetiletí předtím, než se Jelcin stal prezidentem Ruské federace. Oficiální mapy SSSR pro veřejnost byly záměrně zkreslovány. Totéž se týkalo plánů měst. Jako postgraduální student v polovině sedmdesátých let jsem se často plahočil zasněženými ulicemi zimního Leningradu s plánem, který ukazoval můj cíl stovky metrů blíže, než se skutečně nacházel, a některé ulice, jež byly nakresleny jako přímé, se ukázaly ve skutečnosti jako křivolaké. Centrum města bylo znázorněno obzvláště neúčinným způsobem. Úřady se pravděpodobně obávaly, že by vetřelci mohli sledovat Leninovu strategii v Říjnové revoluci roku 1917 a obsadit jako hlavní prioritu Zimní palác. Člověka přítom napadala Alenka v říši divů. Pokud úřady chtěly zabránit cizím mocnostem v získání přesných map, byla to marná snaha v éře špionážních letounů U2 a později orbitální satelitní špionáže. Paranoia však panovala až do konce SSSR. SSSR jako jediná země ze světových velmocí pokládala geografii za státní tajemství.

Tato skutečnost má však také hlubší kořeny. I když se zcela odhlédne od obtíží v sovětských desetiletích, bylo Rusko vždycky těžko vymezeným místem z hlediska prostorového určení. Problémy počínají dávno v dějinách. Rusko vzniklo sjednocením různých knížectví východních Slovanů, obrácených na křesťanství v desátém století, kteří si nakonec zvolili Moskvu jako své hlavní město. Území se rozšiřovalo i scvrkávalo a cizí vpády byly časté. Ve třináctém století obsadili eurasijskou rovinu Mongolové a porazili Rusy. Od patnáctého století se úspěšně prosadili ruští carové, svrhli mongolské jho a soustavně, přes řadu neúspěchů,

rozšiřovali hranice navenek. Vytvořili říši ovládající mnoho národů. Od té doby do začátku dvacátého století ruská říše anektovala jednu zemi za druhou, u Černého moře, u Kaspického jezera, na Sibiři, ve Střední Asii a na Kavkaze, v Polsku a ve Finsku. Ruské impérium nakonec pokrývalo jednu šestinu plochy půdy na světě.

Ještě ruské mapy před první světovou válkou neukazovaly definitivní podobu „Ruska“ v rámci ruské říše. Náležitě se to začalo dělat teprve po Říjnové revoluci roku 1917. Následujícího roku komunisté ustavili Ruskou federativní sovětskou republiku (RSFSR),² a byla to tato jednotka, která se stala největším členem Svazu sovětských socialistických republik (SSSR), když vznikl roku 1924. RSFSR zahrnovala území, kde Rusové představovali rozhodující většinu obyvatelstva. Z praktického hlediska se zdálo, že se to rovná určení hranic Ruska v rámci SSSR. Přesto došlo po tomto rozhodnutí k různým revizím, takže ruské hranice byly až do poloviny padesátých let mimořádně pohyblivé. Tvůrci politiky v Kremlu se nikdy neradili s veřejným míněním ani nevysvětlovali logiku těchto rozhodnutí. Jejich rozhodnutí někdy nebrala zřetel na národní a etnické hranice, a RSFSR byla po druhé světové válce mnohem menší než ve dvacátých letech. Když se RSFSR stala po rozpuštění SSSR nezávislým státem pod jménem Ruská federace, měli její občané důvod cítit se zmatení a dokonce rozčilení, pokud šlo o její územní hranice.

Před rokem 1917 úřední mapy tuto složitost zakrývaly. Jakmile byly nějaké země dobyté, byly jako individuální celky odstraněny. Ruská říše se dělila na gubernie (provincie). Gruzínsko nevystupovalo jako Gruzínsko; místo toho existovaly gubernie tiflíská, kutajská a karská.³ Výsledek kontrastoval s imperiálním přístupem jinde. Spojené království bylo hrdé, že má v držení Indii, a Indie tudíž figurovala na mapách. Francie se nestyděla, že ovládá Vietnam; Holanďané Holandskou východní Indii.* Ruští carové se však snažili vyhnout rozlišování mezi „ruskou“ a „gruzínskou“ gubernií. Vyžadovali loajalitu k sobě a své říši a nikoli nějaký zvláštní smysl pro národnost. Možná že by se chovali jinak, kdyby nevládli nad pevninskou říší. Gruzínsko nebo další podrobená území neležela za mořem jako Britská Indie, ale sousedila se zbytkem romanovských držav. Po roce 1853, kdy Mikuláš I. prodal Spojeným státům Aljašku, nebyla žádná součást říše oddělena od Sankt Peterburgu mořem a carové dále bránili rozvoji samostatné identity v jakékoli oblasti. Výsledkem bylo, že si nikdo nemohl být jistý, kde končí Rusko a kde začínají jiné země ruské říše. Často se názvy „Rusko“ a „ruská říše“ zaměňovaly. To všechno bylo velice matoucí – a to bylo přesně to, co měli romanovští carové v úmyslu.⁴

Přesto byli Romanovci opatrní, aby nevyvolali nepokoje národních nebo ná-

* Výjimku představovalo Alžírsko a několik dalších „zámořských departementů“, které byly pokládány za součást metropolitní Francie. V těchto případech byl francouzský přístup ke koloniím stejný jako ruský. (Pozn. překl.)

boženských skupin, a uznávali, že určité oblasti představují osobité problémy. Připušteno bylo několik kompromisů. Roku 1794 – když bylo Polsko rozděleno mezi Rusko, Rakousko-Uhersko a Prusko – byly polské provincie získané ruským císařem Pavlem označovány v oficiálních dokumentech jako Velkovévodství polské. Podobně Finsko, jež bylo anektováno ruskou říší roku 1804, se nazývalo Velkovévodství finské. Území ovládaná ruskou říší za Kavkazským horským řetězem – takzvané Zakavkazsko – nebylo rozděleno na gubernie, ale bylo podřízeno zakavkazskému místokráli. Území, která dnes tvoří Tádžikistán, Kyrgyzstán a Uzbekistán se nazývala *Turkestani kraj*, název, který nezbytně zněl jinak než rusky. Výrazy jako „vévodství“ a „oblast“ implikovaly záměrné ponižování statutu takových celků; ale zároveň naznačovaly, že „Rusko“ a ruská říše nejsou stejně rozsáhlé. Dokonce ani carové se nesnažili tvrdit, že Polsko, Finsko nebo Zakavkazsko jsou ruské; a jako císařové v jiných dobách byli hrdí na to, že dobývají cizí země a připojují je ke svému impériu.⁵

Přesto zůstávaly největší části ruského impéria označeny pouze jmény neodlišujícími se od obvyklých gubernií. Ukrajina jako taková neexistovala; místo toho tu bylo Malorusko jakožto oblast okolo Kyjeva a Nové Rusko kolem Oděsy. Dnešní Bělorusko byla Bílá Rus. Oblasti obývané hlavně etnickými Rusy v evropské části říše byly označovány jako Velké Rusko. A tak Rusko pod nejrůznějšími jmény zahrnovalo oblasti obývané v zásadě Rusy, Ukrajinci a Bělorusy; a území dnešního Kazachstánu, který je druhým největším nástupnickým státem po SSSR, se skládalo z obrovských gubernií orenburské a semipalatinské. Kazachové – na rozdíl od Rusů, Ukrajinců a Bělorusů – nebyli Slované a většina z nich nebyla křesťany, ale jejich země byla pokládána za gubernii uvnitř Velkého Ruska. Následkem toho to, co bylo pokládáno za „Rusko“ v ruské říši, zahrnovalo to, co dnes známe jako Ruskou federaci, Ukrajinu, Bělorusko a Kazachstán. Carové však udělali jen určité kroky, aby upřesnili vnitřní hranice svého impéria. V mnoha jejich prohlášeních a na jejich mapách bylo „Rusko“ dokonce větší, než jsem je popsal – a jindy se rovnalo celé rozloze jejich říše. To bylo posilováno způsobem, jakým cizinci o ruské říši hovořili: většinu doby zaměňovali jména „Rusko“ a „ruská říše“.

Po svržení romanovské dynastie v únorové revoluci roku 1917 trvaly prozatímní vlády knížete Georgije Lvova a Alexandra Kerenského pouze osm měsíců. Zůstalo na Leninovi a jeho komunistické straně po Říjnové revoluci roku 1917, aby rozhodli, jaký druh správního, územního a národního pořádku by měl nahradit ruskou říši. Po ustavení Ruské federativní sovětské republiky (RSFSR) roku 1918 vytvořili postupně Ukrajinskou, Estonskou, Lotyšskou, Litevskou, Běloruskou, Ázerbájdžánskou, Arménskou a Gruzínskou sovětskou republiku. V Estonsku, Lotyšsku a na Litvě došlo rychle k úspěšným protisovětským vzpourám. Zbytek sovětských republik udržoval dvoustranné smlouvy s RSFSR; a přáním Josifa Stalina, který byl lidovým komisařem RSFSR pro národnostní otázku, bylo obnovit unitární státní správu zařazením nezávislých sovětských republik jakožto

autonomních republik do RSFSR. Pokládal existenci nezávislých sovětských republik za taktické opatření do té doby, než rudí zvítězí v občanské válce. Stalin chtěl, aby po ukončení války se RSFSR stala nástupnickým státem ruské říše.

Lenin se ve svém posledním politickém boji před svou smrtí, k níž došlo roku 1924, postavil proti Stalinovi a úspěšně obhájil stanovisko, že má být přijata jiná ústava. Koncem roku 1922 bylo rozhodnuto vytvořit Svaz sovětských socialistických republik (SSSR), v jehož rámci byla RSFSR pouze jednou z mnoha dalších. SSSR začal formálně existovat 1. ledna 1924.⁷

Význam těchto opatření provedených po roce 1917 spočíval v tom, že poprvé po staletích bylo „Rusko“ jasně odlišeno od zbytku státu územně a administrativně. Ostatní sovětské republiky byly výslovně založeny na většinové národnosti, která je obývala. Tak byla Ukrajinská republika nastolena v oblasti, která měla ukrajinskou národní většinu. Totéž platilo pro ostatní sovětské republiky. Z toho logicky vyplývalo, že RSFSR byla sovětskou republikou, kde etničtí Rusové byli největší národnostní skupinou. Tato republika pokrývala rozsáhlý prostor od Vladivostoku na Dálném východě po Smolensk blízko běloruských hranic; táhla se od Archangelsku na severu po Krym na jihu. Ve skutečnosti zahrnovala i oblasti, které nebyly obývány hlavně Rusy. Například velké úseky Sibiře byly po staletí domovem primitivních národů. Mezi součásti RSFSR byl dokonce zařazen i „Turkestánský kraj“. Takzvaný „národně-územní princip“ správní struktury nebyl v plném smyslu dodržen; ale zběžné vymezení Ruska bylo bezpochyby provedeno ve dvacátých letech.

Zde je třeba provést upřesnění. Rusko se nenazývalo Ruskem. RSFSR byla Rusko, ale také to Rusko nebylo – anebo přinejmenším se tak nenazývala. Prvním slovem jejího názvu bylo *Rossijskaja* a nikoli *Russkaja*. První výraz se vztahuje ke státu, v němž žijí Rusové i jiné národy, to druhé k ruské národnosti. V názvu byla také zmínka o federalismu. To byla další známka, že RSFSR nebyla chápána jako ruský národní stát, ale jako stát zahrnující větší množství národů.

Sotva však bylo územní vymezení provedeno, již bylo měněno. RSFSR prodělala sérii změn hranic a ty nebyly nikterak malé. Prvou ztrátu RSFSR zaznamenala v letech 1924–26. Diskuse mezi komunistickými politiky, demografy a geografy pokračovaly neveřejně. Již v říjnu 1924 rozhodlo politbyro v Moskvě, že je nutno něco udělat, aby byli muslimové ve Střední Asii ujisti, že komunismus neomezí jejich autonomii; mohlo to být rovněž tak, že politbyro se domnívalo, že se něco musí udělat, aby se těmto muslimům zabránilo vytvořit alianci turkmenských národů proti Rusům. Z těla dosavadní RSFSR byly odříznuty dvě nové sovětské republiky: Uzbeká a Turkmenská. Roku 1929 politbyro usoudilo, že samotná Uzbeká sovětská republika je nemotorný národnostní konglomerát, a oblast obývaná Tádžiky byla oddělena a vytvořila Tádžickou sovětskou republiku. RSFSR byla také zmenšena předáním Vitebsku, Gomelu a Smolensku Běloruské sovětské republice. Vnitřní hranice RSFSR byly sotva zakresleny a už se

musely překreslovat – a v každém případě RSFSR ztratila značnou část svého nově přiděleného území.

A hranice se měnily dále. Největší územní ztrátu utrpěla RSFSR roku 1936. Bylo to tehdy, když byla učiněna další zdánlivá koncese muslimským národům SSSR vytvořením Kazašské sovětské republiky, která se stala druhou největší sovětskou republikou a větší než dohromady vzaté území dnešního Německa, Francie, Spojeného království a Španělska. Ve skutečnosti Stalin neustupoval nepřekonatelnému tlaku kazašských nomádů. Pravda byla zcela opačná. Nomádi zažívali během předchozího půl tuctu let sveřepý útlak. Kolektivizace zemědělství způsobila smrt téměř poloviny obyvatelstva v této oblasti. Měla rovněž za následek destrukci celého jejich způsobu života. Kazachové byli násilně usídleni; z pastevců kočujících na koních byli proměněni v kolchozní rolníky, kteří obdělávali ornou půdu. Jestliže však Kazachové měli jen málo důvodů oslavovat vytvoření své sovětské republiky, RSFSR určitě přišla o velké území. A pocit nejistoty ohledně územní definice Ruska přetrvával.

Tím však tento proces nedospěl ke svému konci. Sovětská zahraniční politika udělala kotrmelec podpisem smlouvy o neútočení s nacistickým Německem v srpnu 1939. Stalin posunul hranici SSSR do východního Polska; to pak upevnil anexí Estonska, Lotyšska a Litvy jako nových (nebo spíše obnovených) sovětských republik. Tak se staly třináctou, čtrnáctou a patnáctou republikou vytvářející SSSR. SSSR se také pokusil anektovat Finsko. K sovětsko-finské válce došlo v zimě roku 1939–40 a skončila ztrátami stovek tisíc vojáků Rudé armády. Špatně vyzbrojené Finsko nečekaně odrazilo útok a nastala patová situace. SSSR nicméně vyjednal s Finskem smlouvu, která posunula hranici na sever, takže mezi Leningradem a Finskem vznikla velká nárazníková zóna. RSFSR tak byla poprvé od konce ruské občanské války rozšířena. Jenže pak zase nastalo zmenšení. V březnu 1940, dokud válka s Finskem ještě trvala, Stalin vzal RSFSR velkou oblast – většinou neobývanou etnickými Rusy – a vytvořil z ní Karelofinskou sovětskou republiku SSSR.* Celkově byla RSFSR těmito různými změnami územně zmenšena.

Pak v červnu 1941 zemi napadl Hitler. Celá západní část SSSR byla dobyta a podřízena třetí říši. Rusko ve všech svých podobách, minulých i potenciálních, bylo na pokraji zániku. Zejména v letech 1941–42, kdy Němci okupovali území RSFSR, kde žilo 30 procent jejího předválečného obyvatelstva, se Hitlerovo ministerstvo pro východní území připravovalo na další výboje a na výhled, že bude vládnout všem Rusům.

Avšak proti všemu očekávání – přinejmenším jak se to zdálo většině lidí v oné době – SSSR zlomil wehrmachtu vaz. Nacistické Německo bylo poraženo. Hra-

* Nežili tam však ani Finové. Ještě v padesátých letech se v Leningradě vyprávěl následující vtíp: „Víte, kolik je Finů v Karelofinské republice? Jeden, a to je ještě *fin-inspektor* (finanční inspektor).“ (Pozn. překl.)

nice SSSR byly znovu změněny a také RSFSR podstoupila teritoriální revizi. Především byla stabilizována hranice mezi RSFSR a Estonskem tak, že RSFSR dostala malé dodatečné území za linií stanovenou smlouvou SSSR a Estonska z roku 1920. Byla to jedna z oblastí ponechaná na mapách pro potenciální spor ve vzdálené budoucnosti. Estonsko, Lotyšsko a Litva byly znovu anektovány Sovětským svazem roku 1944 a západní Spojenci to museli akceptovat. Zachovat nezávislost těchto zemí by si vyžádalo vést proti SSSR válku v plném rozsahu – což nebylo myslitelné ani v době, kdy Sovětský svaz neměl dosud aktivní program výroby jaderné bomby. Spojené království a Spojené státy mohly maximálně odmítnout formální uznání této anexy. Toto formální stanovisko se v následujících letech nikdy nezměnilo, ale roku 1945 Stalin věděl, že může s Estonskem, Lotyšskem a Litvou zacházet, jak se mu zachce.

Zásadní diskuse však ve Velké alianci probíhala o oblastech více na západ. Jako důsledek se východní hranice Polska posunula na západ. Hlavní dotčená území zahrnovala Běloruskou a Litevskou sovětskou republiku, které získaly území od Polska. Jako kompenzaci pro Polsko, jež mělo být změněno v bratrský komunistický stát, byla také východní hranice Německa posunuta na západ. Jako by Polsko bylo zvednuto a přeneseno o 300 kilometrů na západ. Existovala však jedna část předválečného Německa, kterou se Stalin rozhodl nepředávat ani Polsku, ani Litvě. Byl to Königsberg a území kolem něho. Stalin ho přejmenoval na Kaliningrad podle hlavy SSSR Michaila Kalinina (který neměl ani nejmenší souvislost s tímto městem) a přiřadil jej do RSFSR. Zeměpisně to byl podivný nápad. Kaliningrad se stal „ruskou“ enklávou na nejzápadnějším okraji SSSR, oddělenou od RSFSR Litevskou sovětskou republikou.

Hraniční změny RSFSR v letech 1940–45 byly jedinými od konce občanské války, které měly za následek rozšíření RSFSR; a i tehdy byla expanze vyrovnána vynětím Karelofinské republiky z území RSFSR roku 1940. Hlavním momentem však bylo, že hranice RSFSR se zase znovu měnily. Veřejné mínění nebylo konzultováno, ani nebyly oficiálně vysvětleny logické důvody pro překreslování map. Umělá povaha těchto hranic byla zdůrazněna připojením vzdálené Kaliningradské oblasti, kde do konce druhé světové války žili pouze Němci a Poláci. Kaliningradská provincie byla mnohem více uplatněním moci SSSR než nějakým etnicky rozumným rozhodnutím. Město filozofa Immanuela Kanta se stalo městem hlavy státu Michaila Kalinina, jehož manželka strádala na Stalinův rozkaz v gulagu*.

* *Gulag* = Glavnoje Upravlenije Lagerej (Hlavní správa táborů), systém sovětských koncentračních táborů, které existovaly od dvacátých let do padesátých; jejich existenci a hrůzy odhalil poprvé veřejně spisovatel A. Solženicyn zejména ve svém díle „Souostroví Gulag“. V češtině kolísá způsob psaní prvního písmene mezi velkým a malým. V tomto překladu bude užíváno tvaru s malým písmenem – *gulag*. (Pozn. překl.)

Bylo to nejbizarnější překreslení mapy hranic států v Evropě po druhé světové válce.

Provedena byla jen ještě jedna důležitá změna. V době jaltské konference roku 1945 Churchill a Roosevelt předpokládali, že jakmile dojde k porážce Německa, bude nezbytná sovětská pomoc ke konečné porážce Japonska. Stalin souhlasil, ale stanovil si cenu. Požadoval, aby SSSR byly předány severní ostrovy Japonska. Tyto ostrovy byly na dohled Vladivostoku, velkého města RSFSR u Tichého oceánu; Rusové je nazývají Kurilské ostrovy a Japonci Severní území.

Porážka Japonska se ukázala snazší, než se čekalo v Jaltě. Američtí vědci pracovali intenzivně na výrobě atomové bomby a v srpnu shodilo americké válečné letectvo tyto nové hrůzné zbraně na Hirošimu a Nagasaki. Císař Hirohito nabídl kapitulaci své země a začala americká vojenská okupace Japonska. Avšak Harry Truman, který nastoupil do úřadu prezidenta Spojených států po Rooseveltově smrti v dubnu 1945, dodržel závazek vůči SSSR z jaltské konference. Rudá armáda si probojovala cestu z Vladivostoku na severní japonské ostrovy. Během několika týdnů byly Kurilské ostrovy v sovětských rukou a byly vtěleny do administrativních hranic RSFSR. Před druhou světovou válkou čelil Stalin mocnému, hroživému Japonsku. Byl rozhodnut zabránit tomu, aby tato hrozba povstala znovu – a RSFSR měla z této jeho rozhodnosti prospěch. Stalin si vychutnal dohodu, kterou uzavřel. Shrábl nejen Kurilské ostrovy, ale také jižní Sachalin, o který přišlo Rusko v důsledku rusko-japonské války v letech 1904–05. Opětovně dobytí tohoto území Rudou armádou smylo „skvrnu hanby“,⁸ prohlásil Stalin triumfálně.

Přesto nebyl Stalin posledním sovětským komunistickým vůdcem, který upravoval RSFSR. Roku 1954 jeho nastupující následník, první tajemník strany Nikita Chruščov navrhl předat Krym z RSFSR Ukrajinské sovětské republice. Údajný motiv byl do značné míry logistický. Z Krymu bylo mnohem blíže do Kyjeva než do Moskvy. V důvěrných diskusích argumentoval Chruščov tím, že má smysl, aby Ukrajina vládla nad poloostrovem.⁹

Přestože veřejná diskuse o tom byla zakázána, emocionální ohlasy tohoto rozhodnutí byly silné. Krym byl dobyt vojskem Kateřiny Veliké roku 1735. To napadlo a porazilo Tatary, kteří byli nepřáteli Ruska po staletí. Celé generace vzdělaných Rusů se učily nazírat na Krym jako na „ruskou“ oblast, vykoupenou krví ruských vojáků; a Sevastopol byl základnou silné carské ruské flotily v Černém moři. Přesto Chruščov lehkovážně tuto oblast vzal Rusku a předal ji Ukrajině. Jeho úvahy se patrně neomezovaly na geografii. Chruščov byl před druhou světovou válkou i po ní prvním tajemníkem Komunistické strany Ukrajiny; proto si byl naléhavě vědom toho, jak Stalin od třicátých let pošlapával ukrajinskou národní identitu, i toho, jak velké škody to způsobilo rusko-ukrajinským vztahům mezi lidmi na obou stranách. Mnoho Chruščovových politických spojenců byli buď Ukrajinci, nebo na Ukrajině pracovali. Po Stalinově smrti začal dávat najevo smířlivá gesta vůči Ukrajincům. Výchovná a kulturní kontrola byly poněkud uvol-

něny – a předání Krymu do administrativního rámce Ukrajiny bylo znamením dobré vůle Kremlu.

Toto rozhodnutí bylo v každém případě předposlední změnou území RSFSR. Ta zcela poslední nastala, když roku 1956 byla zrušena Karelofinská sovětská republika ležící severně od Leningradu a byla znovu absorbována RSFSR jako Kartelofinská autonomní sovětská socialistická republika. Mezi motivy tohoto rozhodnutí bylo Chruščovovo přání nechat za sebou stalinistickou minulost. Stalin zřídil Karelofinskou republiku s jen taktak skrývanými expanzionistickými záměry a její pokračující existence byla nežádoucí komplikací ve vztazích SSSR s Finskem.

Sovětské stranické politbyro ponechalo RSFSR v tomto stavu a v šedesátých, sedmdesátých a osmdesátých letech se už žádné územní změny nepodnikaly. Tato nečinnost byla od Říjnové revoluce roku 1917 bezprecedentní. Ve skutečnosti za scénou probíhaly pořád ještě diskuse o ruských hranicích. Člen politbyra Nikolaj Podgornij, který se stal hlavou státu, když byl Nikita Chruščov sesazen roku 1964, otevřel znovu kartografický problém. Podle jeho názoru bylo předání území Ukrajině roku 1954 příliš skoupé a požadoval, aby také oblast Stavropolu – na východ od Krymu a na černoomořském pobřeží – byla oddělena od RSFSR.¹⁰ Politbyro ho odmítlo. Údajně to bylo pokládáno za příliš provokativní vůči ruskému etnickému vědomí. Zatímco Krym byl odříznut od RSFSR Ukrajinou, stavropolská oblast byla integrální součástí území RSFSR a její přesun by vyvolal více problémů, než by jich mohl vyřešit. Tím dospěly diskuse o překreslování mapy RSFSR k závěru. Až do zrušení SSSR již nedošlo k dalším změnám hranic RSFSR – a tak to zůstalo i v Ruské federaci.

Během období po roce 1917 vyprávěly mapy příběh o proměnlivosti a zmenšování RSFSR – a RSFSR v chápání většiny lidí bylo „Rusko“. Z teritoriálního hlediska by bylo mnohem shovívavější k ruskému národnímu cítění, kdyby celý SSSR byl nazýván RSFSR – jak to Stalin původně počátkem dvacátých let navrhoval. To by umožnilo ruskému národu, aby pokládal „Rusko“ a celý sovětský stát za jednu a tutéž věc a mohl být na tento stát hrdý jako na vojenský a politický výdobytek Rusů. A druhé straně místo toho by politbyro mohlo dovolit, aby se RSFSR stala rovnou Leninovým SSSR a zdržet se oddělování celých oblastí od RSFSR. Před druhou světovou válkou bylo pět sovětských republik – Uzbecká sovětská republika (1924), Turkmenská sovětská republika (1924), Kazašská sovětská republika (1936), Kirgizská sovětská republika (1936) a Karelofinská sovětská republika (1940) vytvořeny zcela z plochy RSFSR. Tato pětice dohromady představovala území velké jako západní Evropa po Německo.

Existují však dva diametrálně protikladné způsoby, jak je to interpretováno. První poukazuje na to, že územní zmenšování „Ruska“ se nezamlouvalo Rusům žijícím mimo RSFSR. Druhý vychází z předpokladu, že opakované zmenšování Ruska sloužilo k povzbuzování ruské národní pýchy a prestiže. Čím větší je ko-

loniální území, tím slavnější je říše. Tudíž předávání velkých částí území z RSFSR novým sovětským republikám by mohlo naznačovat ani ne tolik obavy politbyra z hrozeb neruských národů jako samolibý předpoklad, že Rusové tak dokonale ovládají SSSR, že teoreticky jakýkoli rozsah území může být z RSFSR odebrán, aniž by došlo k trvalé ztrátě ruské politické kontroly nad SSSR. Osobně se domnívám, že na obou způsobech analýzy něco je. Rusko se v desetiletích po roce 1917 stalo menší zemí, ale také se stalo větším. Působily dvě protichůdné síly – a byly v činnosti až do konce SSSR. Jeho vládcí obdivovali Rusko a zároveň se ho báli. „Ruská otázka“ nebyla za sovětského období nikdy definitivně vyřešena.

Nejednalo se pouze o otázku území. Rovněž z ústavního hlediska byla RSFSR vždycky zvláštností. Přestože to byla první ze sovětských republik, která byla vytvořena, neexistoval dohodnutý plán jejího permanentního statutu. Mnozí vedoucí bolševici očekávali, že RSFSR spolkně neruské oblasti bývalé ruské říše, jakmile válečný konflikt skončí. V letech 1919–21, když byly nové sovětské republiky tvořeny, autorita RSFSR byla převládající. Každá sovětská republika včetně RSFSR měla svou vlastní vládu; a každá taková vláda označovaná jako Rada lidových komisařů (neboli sovnarkom) zdánlivě vládla v nezávislém státě. Nicméně vztahy mezi RSFSR a ostatními sovětskými republikami byly vysoce nerovnoprávné. Hlavní ministerské úřady (neboli lidové komisariáty) RSFSR včetně těch, které zodpovídaly za ozbrojené síly, zahraniční politiku a ekonomii, byly v postavení přímé nadřízenosti vůči svým partnerům jinde. Lenin a politbyro byli odhodláni zachovat si páky ústřední politické kontroly. Stranickými usneseními zakázali ostatním sovětským republikám uzavírat mezi sebou smlouvy. Jedinou dovolenou formou smlouvy byla dvoustranná smlouva s RSFSR – a taková smlouva, pochopitelně, byla sepisována v Moskvě.¹¹

Lenin však soustavně odmítal, že by RSFSR měla jednoduše spolknout „okrajové země“, až skončí občanská válka. Zatímco si přál, aby skutečná moc zůstala soustředěna v Moskvě, chtěl, aby to bylo maskováno. Roku 1922 s úspěchem naléhal na to, že sovětské republiky mají v rámci SSSR dostat rovnocenné formální postavení. Ustavujícími členy měly být RSFSR, Ukrajinská sovětská republika, Běloruská sovětská republika a Zakavkazská sovětská federace (jež zahrnovala Gruzínsko, Abcházii, Arménii a Ázerbájdžán). Všechny tyto republiky měly být podřízeny oficiálním úřadům SSSR jakožto celku. Vláda SSSR měla mít přednost před všemi ostatními vládami včetně vlády RSFSR.¹²

RSFSR však byla ve srovnání s ostatními sovětskými republikami znevýhodněna ještě dalšími způsoby. SSSR byl státem jedné politické strany a tato strana vybavovala pracovníky, kontrolovala a řídila všechny sovětské republiky. Každá sovětská republika měla paralelní komunistickou stranu, která přijímala rozkazy od ústředního aparátu Vsesvazové komunistické strany v Moskvě.¹³ Avšak zatímco existovala komunistická strana na Ukrajině, neexistovala ekvivalentní komunistická strana Ruska. Všechny sovětské republiky měly své komunistické strany

kromě RSFSR. Arménie, Ázerbájdžán, Bělorusko, Gruzínsko a Ukrajina měly své komunistické strany, a dokonce i malá Abcházie ji měla. Nikoli však RSFSR. Komunistické organizace v RSFSR se musely podřizovat přímo Vsesvazové komunistické straně bez zprostředkujícího stupně. Tak to fungovalo v průběhu předválečných desetiletí. Důvody se daly snadno uhadnout. Rusové obsazovali většinu vedoucích funkcí a samotná RSFSR byla značně větší územně i ekonomicky než kterákoli jiná sovětská republika. Kdyby RSFSR získala svou vlastní komunistickou stranu, nastala by velká administrativní duplicita. Komunistické politické vedení v Moskvě však rovněž počítalo nutnost zabránit tomu, aby se vytvořila ruská národní instituce, která by mohla jednoho dne ohrozit integritu a převahu SSSR a jeho orgánů. Lenin nechtěl mít s Ruskem problémy.

Nechtěl je mít ani Stalin. Koncem dvacátých let obrátil politiku, která se tvářila, že dává přednost jiným národnostem než Rusům. Přesto zarputile odmítal založení ruské komunistické strany jakožto strany, která by měla síť organizací pokrývajících RSFSR. Někteří jeho spolupracovníci de facto nesdíleli jeho názory v této otázce. Za druhé světové války někteří komunističtí vůdcové diskutovali možnost vytvoření Ruské komunistické strany. Většina z nich pocházela z Leningradu, kde přežili obléhání německou armádou trvajícím 900 dnů. Pod vedením Andreje Ždanova, člena politbyra a Stalinova důvěrníka, měli po roce 1945 docela dobré vyhlídky. Když však roku 1948 Ždanov zemřel, přišli o svého hlavního ochránce. Stalin, který podezíral leningradské vůdce z vytváření konkurenční politické skupiny, je dal všechny postřílet. Mezi obviněními, která proti nim byla vznesena, byla uvedena podpora ruského nacionalismu a obhajoba vytvoření komunistické strany v RSFSR obdobné komunistickým stranám v dalších sovětských republikách.¹⁴

Chruščov zaujal poněkud odlišný postoj po Stalinově smrti. Uznával, že ruské oblasti jsou při svém jednání s ústředním stranickým aparátem v Moskvě znevýhodněny zákazem existence stranického orgánu pro celou RSFSR. Komunistická strana Ukrajiny měla možnosti, jež byly upírány stranickým organizacím v Leningradě, Saratově nebo Magnitogorsku. Avšak i Chruščov se obával potenciálu ruské komunistické strany. Jako kompromis zřídil v sekretariátě ústředního výboru Byro pro RSFSR.¹⁵ Tento nápad měl usnadnit kontrolu a konzultace v RSFSR a také možná chtěl nabídnout nějaké drobečky sebeúcty stranickým funkcionářům ruského původu. I tuto minimální úpravu však pokládal Chruščovův nástupce Brežněv za příliš riskantní. Když byl Chruščov roku 1964 sesazen, bylo Byro zrušeno a situace tak zůstala až do Gorbačovových let. RSFSR si zachovala své právo mít vládu, svou radu ministrů, ale neexistovala žádná ekvivalentní stranická instituce. Brežněv se pokusil zmírnit pocity nespravedlnosti vybudováním nádherné vysoké budovy pro orgány RSFSR u řeky Moskvy v centru hlavního města. Avšak zlehčování autority a prestiže vrcholných institucí SSSR byly trestány.

Přehrada se prothla roku 1990. Příčiny byly dvojí povahy: za prvé, mnoho

komunistických funkcionářů v RSFSR nenávidělo Gorbačovovy reformistické cíle; a za druhé reagovali na Jelcinův trik využívat státní orgány RSFSR jako způsobu, jak podkopávat autoritu institucí SSSR v celku. Ivan Polozkov a další konzervativní komunističtí politikové předvíдали, že výsledkem by mohl být rozklad Sovětského svazu. Aby jej mohli odvrátit, žádali o povolení k vytvoření Ruské komunistické strany. Byl to delikátní paradox. Původní zákaz vytvoření komunistické strany RSFSR vycházel ze strachu, že by taková strana mohla destabilizovat SSSR. Polozkov chtěl ustavit Ruskou komunistickou stranu z přesně opačného důvodu: zejména, aby zabránil takové destabilizaci. SSSR měl být zachován. Gorbačov, přestože neměl sympatie pro Polozkovův komunistický konzervatismus, jeho žádosti vyhověl. Nehledě na další by Polozkov mohl být užitečný jako protiváha Jelcina. Pouze rok před zhroucením Sovětského svazu po sedmdesáti letech u moci konečně ústřední komunistické vedení schválilo vytvoření strany pro komunisty největší sovětské republiky, RSFSR.¹⁶

V té době přestal být Jelcin členem komunistické strany. Jeho zvolení prezidentem RSFSR v červnu 1991 potvrdilo, že Ruská komunistická strana pro průměrného ruského občana není přitažlivá. Během pokusu o puč v srpnu 1991 se Polozkovovi soudruzi postavili na stranu vůdců puče a upadli do dočasné nemilosti. Situace byla komplikovaná. Během několika posledních měsíců roku Jelcin, bývalý komunist a antikomunist, vedl Rusko k nezávislosti. Avšak „Rusko“, které vedl, nebylo označováno jako Rusko, a dokonce ani jako Ruská federace, ale jako Ruská sovětská federativní socialistická republika (RSFSR). Jako taková byla normativně spojena se socialistickým společenským řádem. Ústava RSFSR z roku 1978, poslední, která měla legální charakter, uznávala komunistické stranické organizace za předvoj politických sil země. Jelcin inicioval útok na toto dědictví. Přestal se zmiňovat o RSFSR. Místo toho se odvolával na „Ruskou federaci“ nebo prostě na „Rusko“.¹⁷ Ať žije Rusko! V posledních měsících existence SSSR vystupoval Jelcin jako ruský vlastenec, který smete komunistickou stranu a její ideologii a umožní Rusku vzkvétat jako nikdy předtím.

Naznačoval, že tato nová země má nezpochybnitelné hranice a že územní identita Ruska je jasná. Pochopitelně, předpokládal, i když jen jakoby opomenutím, že je to stará a tradiční země. Možná že tomu sám věřil. Jenže historické skutečnosti hovořily proti takovému přístupu. Ruská federace – jak se RSFSR začínala nazývat – byla entita vytvořená polovinu dekády po Říjnové revoluci roku 1917 a vystavená podstatným hraničním změnám v letech 1924, 1926, 1936, 1940, 1945, 1954 a 1956.

Jedním ze základních rysů moderních států je jejich územní hranice. V dřívějších stoletích tomu tak nebylo. Státy mohly být definovány jménem svých národů nebo svých vládců. Král Knut vládl Anglům, Sasům a Dánům, nikoli Anglii a Dánsku. Takové státy zaujímaly jakýkoli prostor, který obsadily dotčené národy. Tak tomu již není. V soudobém světě je územní vymezení státnosti roz-

hodující. Je pravda, že v každém konkrétním roce sovětského období byly hranice RSFSR jasně známé. Problémem bylo, že tyto hranice byly měněny bez ohledu na názory obyvatel. Politbyro rozhodlo; tisk to oznámil; obyvatelé to vzali na vědomí. Ani jednou nebylo seriózně vysvětleno, proč ústřední stranické orgány určily hranici nějakým konkrétním způsobem. Občanům RSFSR bylo typicky sděleno, v nějakém zastrčeném oznámení v *Pravdě* nebo nějaké právní tiskovině SSSR, že byla učiněna nějaká další změna. O hranicích se diskutovalo potají a byly zaváděny bez diskusí. Hraniční kameny byly přeneseny den potom, co bylo rozhodnutí přijato, a tak se občané poprvé dověděli o změně.

Mnohé další země byly podrobeny drastickým územním změnám. Zejména mapy Evropy byly často měněny. Kartografové měli během dvacátého století těžkou práci v důsledcích vojenských vítězství nebo porážek. Maďarsko (Uhry) se do roku 1919 roztahovalo po střední Evropě; dnes je kratší a hubenější, když přišlo o území v Rumunsku, na Slovensku a v Polsku. Byla to cena, kterou Maďarsko zaplatilo za to, že bylo vedoucí složkou habsburské monarchie, jež byla poražena dohodovými spojenci v první světové válce. Na druhé straně Itálie, která se připojila ke spojencům roku 1915, dostala za odměnu Tyroly. Polsko bylo v letech 1919–20 zformováno dvěma událostmi. První byla soustředění oblastí ze zbytků říší Habsburků, Hohenzollernů a Romanovců; druhá vítězství nad řádící Rudou armádou v létě roku 1920, které vedlo k říšské smlouvě. Polsko bylo znovu přeformováno, když se Stalin, Churchill a Roosevelt shodli posunout jeho západní i východní hranice směrem na západ. Tato poslední dohoda zahrnovala i změnu konfigurace Německa, jehož hranice již byly redukovány Versailleskou mírovou smlouvou z roku 1919 a pak znovu rozšířeny třetí říší po roce 1933. Po porážce nacismu byly vytvořeny dva oddělené německé státy: Spolková republika Německo a Německá demokratická republika. Tyto dva státy byly znovu spojeny až v devadesátých letech.

Výsledky první a druhé světové války vytvořily rámec, v němž se toto všechno odehrávalo. Žádný Maďar, Ital, Polák nebo Němec nemohl nevědět, proč hranice jejich států byly podrobeny těmto konkrétním změnám. V každém z těchto případů stála za změnami válka.

Na druhé straně většina změn týkajících se RSFSR byla provedena v míru a z důvodů, které měly jen málo co dělat s bezpečností SSSR. Výjimkou jsou zřízení Karelofinské republiky roku 1940 a včlenění Königsbergu do RSFSR roku 1945. Ve všech ostatních případech bylo zdůvodnění produktem vnitřní politiky SSSR. RSFSR postupně odevzdávala své území nově vytvořeným sovětským republikám. To všechno se dělo jakoby mávnutím kouzelníkovy ruky. A pokaždé, když králík – RSFSR – vylezl z klobouku, měl jiný tvar. Není divu, že RSFSR nevzbuzovala žádnou představivost svých občanů. Přinejlepším je tyto změny neurážely; přinejhorším byly jen jedním z dalších projevů politiky, jež byla prováděna bez jejich účasti. Politika byla záležitostí někoho jiného. Občané byli

v nejzákladnějším smyslu odcizení od entity, která byla před rokem 1991 jejich státem. To nevěstilo nic dobrého pro budoucnost RSFSR jako nezávislého státu. Jeho vládcí jej mohli nazývat Ruskem. Mohli se navléknout do pláště ruského vlastenectví. Nepřipravili však veřejné mínění na odvážný krok, který udělali. Nezeptali se předem svého národa.

3. Kdo jsou Rusové?

Často jsme obviňováni,
že jsme odtrženi od mas.
Ale řekněte mi, kde jsou ty lidové masy,
pro které bychom měli udělat něco dobrého?

A. Zinovjev, „Můj domov“¹

Hranice nejsou jediným problémem. Jen málo států bylo vytvořeno s tak malým smyslem pro společný národní cíl, jaký byl charakteristický pro občany Ruské federace roku 1991. Bylo jich v té době 148 milionů a kolem 83 % z nich byli etničtí Rusové.² Byl to vysoký podíl populace, dostatečně vysoký k tomu, aby obrátil vývoj jejich země takovým směrem, kterým by chtěli, kdyby si to přáli.

Znovu je užitečné srovnání s jinými zeměmi. Když Němci diskutovali koncem čtyřicátých let o své národnosti, shodli se na tom, že ekonomická obnova a sociální blahobyt jsou prvotními cíli, a západní spojenci se postarali o to, aby do debaty byly vloženy demokratické hodnoty. Když Poláci hledali počátkem devadesátých let odpověď na svou vlastní národní otázku, bylo jejich obecným cílem zbavit se ruského vlivu a vykořenit sovětské ideologické dědictví. Jádrem národního cíle v Německu i v Polsku existovalo přes všechny druhotné neshody. Rusové v roce 1991 takovou jednotu neměli. Nebyli poražení jako Němci na konci druhé světové války; nebyli osvobozeni od sovětské politické a vojenské nadvlády jako Poláci roku 1989. Ruští občané byli mystifikováni, kvůli čemu se „jejich“ stát – Sovětský svaz – rozpadl. Nejrozšířenějším pocitem byl zmatek. Nepřevládá žádný všeobecný postoj k situaci: Rusové jako národ byli rozděleni, pokud šlo o jejich národní identitu, a dokonce ani fakt, že komunistická vláda skončila, nebyl důvodem pro všeobecnou radost.

Pro Rusy není nic nového, že jsou zmatení nebo rozdělení. Existuje mýtus – a je to mýtus, jemuž mnoho Rusů věří – že ruský národ měl vždycky jasný pocit národnosti a že tento národní smysl byl po staletí více méně stálý. Dějiny této země však poskytují mnohem složitější obraz. Rusové na začátku jednadvacátého století

jsou jiní v mnoha důležitých rysech, než jací byli na konci devatenáctého století. Války, revoluce, industrializace, urbanizace a masová gramotnost způsobily transformaci – a je to transformace, která trvá dále i v jednadvacátém století.

Roku 1900 měla většina Rusů neradostné životní podmínky. Existuje rozšířená, ale mylná představa, že byli privilegovaným národem v ruské říši.³ Ve skutečnosti tvořili značnou většinu ruského národa rolníci s výrazně druhořadým postavením ve společnosti ovládané cary. Někdy se s ruskými vesničany zacházelo hůř než s rolnictvem jiných národností říše. K nejpozoruhodnějšímu případu došlo roku 1861, kdy císař Alexandr II. zrušil právo venkovské šlechty vlastnit rolníky. Na jeho naléhání získali polští rolníci mnohem příznivější ekonomické vyrovnání než ruští rolníci. Alexandr II. chtěl pokořit polské majitele půdy, ale měl strach, aby si neodcizil ruské venkovské šlechtice. Všeobecná diskriminace rolníků – ať už byli či nebyli Rusové – trvala i v následujících desetiletích. Na rozdíl od ostatních společenských „stavů“ byli rolníci v soudním systému až do přelomu století vystaveni tělesným trestům, a i když ty byly roku 1904 formálně zrušeny, rolnictvo nebylo dosud plně integrováno do širšího politického společenství.⁴

Ruští rolníci se cítili vázání více ke své vesnici a křesťanské víře než ke své národnosti. Jejich starosti většinou nabyly národní povahy, pouze když bylo Rusko někým napadeno. Povstali proti Napoleonově invazi roku 1812. Hlásili se dobrovolně do vojska – přinejmenším tisíce z nich – když Rusko vedlo válku s osmanskou říší na Balkáně roku 1877.⁵ Nebyli však vždy ani za mimořádných situací vlastenečtí. Během krymské války v letech 1854–56 byla jejich podpora císaře Mikuláše I. slabá. Velice záleželo na tom, jak se zdá, zda rolnictvo mělo dojem, že válka je spravedlivá. Potřebovali pocítovat, že jejich území nebo náboženství jsou ohroženy – a že vláda v určitém smyslu jedná v jejich zájmu a nikoli výhradně v užším zájmu sociální a ekonomické elity. Vláda měla jen omezené prostředky, aby tento stav změnila. Škol bylo málo a gramotnost rozšířena jen chabě. Doprava a komunikace v říši byly chatrné. Moc v Rusku byla centralizovaná, ale veřejné mínění bylo mimo kontrolu Kremli.

Rolnictvo bylo v každém případě velmi diferencovaná skupina. Přestože většina rolníků byla chudá, některá hospodářství – zejména v jižních stepích a v západní Sibiři – bohatla, jak se koncem devatenáctého století rozšiřovalo tržní hospodářství. Náboženských organizací a sekt byla spousta. V sedmáctém století došlo v ruské ortodoxní církvi k velkému schizmatu, když se patriarcha Nikon ve spolupráci s carem Alexejem pokusil o reformu liturgie. Jako důsledek došlo k masovému exodu Rusů rozhodnutých zůstat loajálních tradicím do pohraničních krajů moskevského státu. Uprchlíci byli známí jako „starověrci“. Přestože byli největší skupinou oponentů proti oficiální církvi, existovalo v Rusku plno dalších křesťanských denominací a jejich rozmanitost vzrostla v devatenáctém století, když se zvýšil počet baptistů, chlystů, adventistů sedmého dne a tolstojovců. Dokonce i ruská ortodoxní církev byla na úrovni farností neuspokojivým

služebníkem světského státu. Její kněží byli příslovečně chudí, opilí a nevzdělaní; často sledovali aspirace svých venkovských kongregací více než instrukce biskupů. Pod povrchem bylo „svaté Rusko“ vzdáleno hodně daleko od homogenity.

Mezi ruskými rolníky a dělníky panovalo nepřátelství k autoritě státu. „Lid“ platil daně a dodával rekruty pouze s protesty. V paměti lidí byl sociální systém, existující před rokem 1861, kdy šlechtičtí statkáři mohli svévolně vnučovat svou vůli rolníkům. Jakmile nižší sociální třídy splnily své povinnosti vůči vládě a zaměstnavatelům, byly ponechány, aby se spravovaly samy. Na venkově to dělaly prostřednictvím vesnických pozemkových komun, jež zachovávaly primitivní rovnostářství při přidělování půdy a výkonu zvykové jurisdikce. Ve městech se dělníci organizovali podobným způsobem do takzvaných *zemljačestev* (krajanských spolků), jež se vytvářela podle zásady geografického původu.

Podporované vlastenectví v takové společnosti bylo hlavně městským a středostavovským fenoménem.⁶ Sítil však trend, že se Rusové identifikovali jako Rusové a ne pouze jako lidé z konkrétní vesnice nebo určité křesťanské denominace. Do dvacátého století bylo toto narůstající cítění spojeno s úctou k carovi. V rolnických chýších byly vystavovány s úctou ikony vládnoucích Romanovců. Přesto to nikdy nebyla automaticky propůjčovaná úcta. Když se ruským rolníkům řeklo o legislativě, která se jim nelíbila, mazaně rozhodli, že cara podvedli jeho rádci – a odmítli takové zákony poslouchat. To se stalo po ediktu o osvobození rolníků z roku 1861. Finanční podmínky řešení byly pro většinu rolníků nevýhodné. Někteří z nich byli přesvědčeni, že skutečným úmyslem Alexandra II. bylo dát jim všechnu zemědělskou půdu a že šlechtičtí statkáři tento dekret před nimi utajili. Bylo třeba vojska, aby byly potlačeny následné nepokoje na venkově. Loajalita „tatíčku carovi“, jak byl císař nazýván, nebyla dotčena. Vlastenectví a loajalita k dynastii patřily k sobě.

Situace se začala měnit vinou událostí „krvavé neděle“, 9. ledna 1905, kdy vojsko zahájilo palbu na průvod manifestantů za občanská práva před Zimním palácem. Dynastie ztratila autoritu a již nikdy si nezískala zcela zpět lidové sympatie. V témže roce došlo k růstu národního vědomí. Silný impuls přinášela urbanizace a rozšiřování gramotnosti. Když se Rusové soustřeďovali ve městech a četli noviny jako *Gazeta-kopejka*, začínali chápat, že určité věci je spojují víc než pouhé náboženství a jejich rodná vesnice.⁷ Skutečnost, že mezi migranty do měst byli příslušníci jiných národů – Ukrajinci, Tataři nebo Finové – sloužila ke zdůraznění důležitosti společného jazyka pro Rusy.

Toto ruské (národní) vědomí však bylo krajně rozrůzněný fenomén. Existovala propast v hmotných podmínkách mezi majetnými elitami a masou lidu a s dělníky a rolníky se zacházelo bez ohledu na jejich lidskou důstojnost. Vyšší třídy ztratily dávno kontakt s rolnictvem. Od počátku osmnáctého století, od doby Petra Velikého, se tyto třídy snažily získat západní vzdělání a kulturu. Jen málo z toho prosáкло dolů do národních mas. Avšak prohlubující se vědomí národnosti,

bez ohledu na svou rozrůzněnost, bylo nepopíratelné. Ruští aristokraté i rolníci měli zřetelný dojem, že se liší od jiných národů, a byli na tento kontrast hrdí. Mezitím se také skupiny střední třídy vyvíjely směrem k nacionalismu. To byl případ vlivných průmyslníků v moskevské oblasti, kterým se nelíbila konkurence evropského kapitalismu a kteří se snažili – v náboženství, kultuře a politice – předkládat „vlastenecké“ alternativy k cizím vzorům. Někteří z nich pocházeli z rodin starověrců a obdivovali zvyky staré ruské minulosti. V zásadě se také hlásili k patriarchální podpoře svých dělníků, přestože ve skutečnosti byly podmínky ruské dělnické třídy stejně špatné jako kdekoli jinde na kontinentě.

Jiné nacionalistické skupiny, které se nezajímaly o materiální podmínky ruského lidu, byly posedlé hrozbou, kterou představovaly nespokojené neruské elementy pro cara a říši. Jednou z těchto skupin byl Svaz ruského lidu, který měl námitky proti ústupkům, jež byl car Mikuláš II. nucen učinit po revolučních zmatcích v letech 1905–06. Svaz byl antisemitský a všeobecně xenofobní; věřil, že Rusové jsou jediným národem v ruské říši, o něž se může dynastie bezpečně opřít.

Nicméně většina Rusů byla hluchá k heslům politické krajní pravice. První světová válka přivedla miliony z nich do armády a do továren, kde byli vystaveni vlastenecké propagandě. Vláda se zmiňovala o carské rodině šetrněji než v dřívějších letech.⁸ Mikuláš II., přestože získal zpět jistou prestiž po dramatických letech 1905–06, zůstával nepopulární. Bujela šeptanda. Říkalo se, že císařovna má poměr se sibiřským „svatým mužem“ Grigorijem Rasputinem a že vede podvatný diplomatický boj, aby Rusko uzavřelo separátní mír s Německem a Rakouskem-Uherskem. Přesto byla většina mladých ruských mužů ochotna bojovat za obranu své vlasti. Když se vůdcové některých socialistických stran postavili proti válce, ztratili rychle svou dosavadní popularitu. Roku 1914 se do císařské armády přihlásily miliony dobrovolníků; a když úřady podněcovaly nenávisť proti německým vetřelcům, nesetkávaly se s větším odporem. Tehdy však již bylo zřejmé, že láska k vlasti a oddanost k dynastii se staly dvěma oddělenými pocity. Rusové se už nestarali o Mikuláše II. Chtěli mít vládu, která by dokázala jednat účinně proti válečnému nepříteli.

Zkouška veřejného mínění nastala roku 1917, kdy romanovská dynastie padla v únorové revoluci. V hlavním městě Petrohradě došlo ke stávkám a demonstracím proti Mikuláši II. Vojáci podpořili dělníky a car abdikoval. Prozatímní vláda, nejprve vedená liberály, se zavázala k obraně země a širších občanských svobod. Naneštěstí nebyly podmínky pro nové ministry příznivé ani poté, kdy přibrali do koalice menševiky a esery. Došlo k vojenské porážce, ekonomickému zhroucení a administrativnímu rozkladu. Dělníci, vojáci, námořníci a rolníci říše soustředili svou pozornost na otázku chleba, půdy a lidového zastoupení. Usilovali také o ukončení války za podmínek, které by udržely stát nedotčený – a dospěli k přesvědčení, že prozatímní vláda se více zajímá o válku za účelem anexí než o čestný mír. Bolševici stále více získávali pozice při volbách do sovětů, odborů a dělnic-

kých rad argumentací, že by tyto otázky vyřešilo pouze předání moci socialistickému režimu. Přizpůsobili pečlivě svůj slovník jazyku ulice. Jejich popularita rostla.⁹ Lenin, který se vrátil do Petrohradu ze svého úkrytu v Helsinkách, získal ve své straně podporu pro svržení prozatímní vlády. Pod jeho vedením byl v říjnu 1917 založen sovětský stát.

V mnoha částech bývalé ruské říše byla „národnostní otázka“ postavena mnohem ostřeji. Ukrajinci, Finové a Gruzínci požadovali mezi únorem a říjnem autonomii a síly působící v jejich veřejném životě začaly uvažovat po komunistickém převzetí moci v centru říše o oddělení. Rusové však byli hluší k pokusům dát se zmobilizovat jako národní skupina. Když se generál Lavrentij Kornilov pokusil v srpnu o kontrarevoluční vzpouru proti prozatímní vládě, vydal přímou výzvu k ruskému vlastenectví. Nepřesvědčil však ani své vlastní vojáky; byl zatčen a uvržen do vězení v Bychově.

Během revoluce a občanské války bylo obtížné přesvědčit většinu Rusů, že by nacionalismus posloužil lépe jejich zájmům. Když roku 1917 hlasovali, nestarali se o národnost vedení různých politických stran. Židé, Poláci, Litevci i Gruzínci měli vedoucí postavení prakticky ve všech důležitých politických organizacích – a nejen pouze v bolševické straně. Ruská města se za první světové války hemžila uprchlíky z okrajových zemí. Přestože se příliv skládal hlavně z neruských národností, nevyvolal žádný lidový odpor.¹⁰ Při volbách do Ústavodárného shromáždění v listopadu 1917 převážná většina voličů v ruských guberniích, 85 %, se vyslovila pro socialistické strany s rozhodným protinacionalistickým programem.¹¹ Tato netečnost k nacionalistickým výzvám pokračovala i v následujících letech. K pogromům proti židovským obcím docházelo hlavně na Ukrajině. Bílé armády Kolčaka, Denikina a Juděniče měly potíže při verbování rolnických dobrovolníků pro vlasteneckou vojenskou službu proti Rudé armádě. Rusové obecně chtěli mít pokoj. Většina z nich se horečně snažila přežít choroby, špatnou výživu a ekonomický úpadek, který byl všude těžkým problémem.

Tím nemá být řečeno, že národní průbojnost neexistovala. Bylo by nereálné si myslet, že Rusové, kteří byli nejsilnějším prvkem v Rudé armádě, neměli pocit, že když dobývají Ukrajinu, Zakavkazsko a Střední Asii, neobsazují v určitém smyslu znovu stará území, která zákonitě patří Rusku. To neplatilo o ideologii vedení bolševické strany. Ale bylo to skoro jistě součástí duševního světa průměrného vojáka. Když zuřila válka mezi sovětským státem a Polskem roku 1920, hlásilo se plno dobrovolníků, připravených bojovat pod rudou vlajkou proti historickým nepřátelům Ruska.

Následující velká fáze rozvoje ruského národního vědomí nastala ve třicátých letech. Do té doby se sovětské státní úřady snažily omezovat jeho projevy. Ortodoxní církve byla perzekvována; rolnické zvyky zesměšňovány. Ale toto oficiální nepřátelství ke všemu ruskému se začalo měnit poté, co Stalin opustil roku 1928 Novou ekonomickou politiku. Režim si dělal starosti o mínění národa. Mezi Rusy

sílily představy, že ruská revoluce roku 1917 prospěla jiným národům SSSR ve větší míře než ruskému národu. Podpora, kterou poskytl bolševikům ke zřízení socialistické vlády, nebyla mandátem k systematickému útoku na sociální, kulturní a náboženské tradice. Skutečnost, že mnoho členů stranického vedení na vzestupu nebyli Rusové, začala být důvodem k nespokojenosti. V Saratově se objevil plakát zobrazující dvě skupiny mužů stojících proti sobě na opačných březích Volhy. Na jednom břehu stáli Trockij, Zinověv a Kameněv – všichni Židé; na druhém břehu Gruzínci Stalin, Jenukidze a Ordžonikidze. Titulek zněl: „A Slované se jali hádat, kdo bude vládnout na staré Rusi.“¹²

Nastala ekonomická transformace. Počínaje rokem 1928 byla během prvního a druhého pětiletého plánu vybudována průmyslová společnost. Rusové proudili z venkova do ruských měst a pochopitelně i do měst zbytku SSSR. Byli vzdělávání a školení. Zvykali si na nový rytmus práce a odpočinku a na nové modely života. Přestože trvalo do konce padesátých let, než se většina sovětské populace přemístila do měst, rozhodující kroky k tomu byly uskutečněny ve třicátých letech.

Dopad toho všeho na ruské národní vědomí byl rozmanitý. Na rozdíl od mnoha dalších národů SSSR nebylo Rusům bráněno, aby se vzdělávali ve svém rodném jazyce; když pak vyšli školu, neměli potíže s tím, že by chtěli hovořit svým vlastním jazykem. Knihy klasických ruských autorů byly k dispozici v levných vydáních a koncem třicátých let všichni dospělí před penzijním věkem se stali gramotnými. Tisk i rozhlas propagovaly staré i soudobé dějiny Ruska. Rusové mohli otevřeně vyjadřovat hrdost nad svou příslušností k ruskému národu. To nebyla pouze záležitost oficiální politiky; byl to také fungující demografický trend, který by působil bez ohledu na ideologické imperativy marxismu-leninismu. Když se ruští rolníci stěhovali z vesnic přes Sovětský svaz, stále více si uvědomovali svou společnou základnu. Spojení s konkrétní vesnicí nebo kusem zemědělské půdy náhle zesláblo. Urbanizace prohloubila pocit širší národní příslušnosti. Úřady k tomu přidaly další stimul, když také tvrdily, že ruský národ je v mnoha ohledech – kulturně i ekonomicky – na vyšší úrovni než ostatní národy SSSR.

Rusové se stěhovali nejen z jedné části RSFSR do jiné, ale také do jiných sovětských republik. Když se usidlovali mezi Ukrajinci na Ukrajině nebo Uzbeky v Uzbekistánu, uvědomovali si mnohem ostřeji svou charakteristickou odlišnost. Nastal masivní příliv etnických Rusů do nově se rozvíjejících průmyslových oblastí v Donské pánvi a na Sibiři, kde hledali práci – a kam prchali před hrůzami zemědělské kolektivizace. I to pro ně zvyšovalo význam národní identity.

Bylo však také mnoho aspektů ruského života, které se příliš nezměnily. Příchod rolníků do měst měl nechtěný důsledek ve „zvenkovštění“ městských zón.¹³ Migrace byla intenzivní a zpočátku živelná. Roku 1932 zavedly úřady všeobecný pasový systém, aby policie mohla situaci kontrolovat. Avšak naléhavá potřeba pracovních sil v továrnách a dolech způsobila, že příliv pokračoval. Když se migranti dostali do měst, podmínky, do nichž přišli, byly obvykle otřesné. Nově

příchozí hledali venkovany ze stejné gubernie, aby se usadili v jejich zóně. Tradiční *zěmľjačestva* existovala dál. Venkované bojovali s chaotickým prostředím používáním přístupů, které si přinesli z vesnic. Nedůvěřovali žádným autoritám. Byli vždy skeptičtí, pokud šlo o cara a vládu, a byli neméně skeptičtí, pokud šlo o komunisty. Nečekali příliš mnoho od oficiálních míst a také nedostávali nějak víc, než očekávali. Drželi kolektivně pospolu. A pokud šlo o politiku, raději mlčeli.

Na druhé straně nebyly do měst přeneseny všechny aspekty venkovského života. Venkované, kteří si pospíšili do měst při hledání potravy a zaměstnání, opouštěli určitý způsob života. Viděli, jak jejich prosperující sousedi jsou zatýkáni, jejich kněží stříleni, kostely proměňovány ve skladiště a kostelní zvony roztavovány. Ve městech se oddělili od přírodního prostředí a od ročních období, které pro ně byli po staletí určující. Čelili novým, matoucím podmínkám. Často ztratili během velkých otřesů třicátých let kontakt se svými rodinami. Když dorazili do měst, měli štěstí, když našli ubytování, kostel nebo kavárnu. Život na venkově byl vždycky těžký, ale snášet přímý a každodenní útlak sovětské správy bylo ještě těžší. Existence v sovětských městech ničila víc, než mohla lidem brzy poskytnout.

A potom způsobil jeden cizinec dokonce ještě větší destrukci. Byl to Adolf Hitler. Odhodil německo-sovětský pakt o neútočení z roku 1939 a přikázal přípravu operace Barbarossa 22. června 1941. Rolníci v Rusku toužili po osvobození ze jha kolchozů, které jim vnutil Stalin. Mnozí dávali přednost vpádu Německa, kdyby to mělo znamenat konec komunistického režimu a návrat k sociálním zvyklostem a náboženství minulosti. Nacisté však měl odlišný cíl. Slované byli označeni za *Untermenschen*. Přestože Rusové neměli být vyvražděni jako Židé, Romové a homosexuálové, byli poznamenáni jako příslušníci nižší rasy, se kterou se má zacházet brutálně. Jejich hospodářství mělo být vydrancováno. Za německé vojenské okupace neměli mít žádná legální práva a miliony lidí byly odvezeny do Německa na nucené práce v koncentračních táborech. Rusům, kteří byli členy komunistické strany, hrozila okamžitá poprava. Bylo jim však všeobecně oznámeno, že jsou pronásledováni pouze z toho důvodu, že jsou Slované. Velká vlastenecká válka vtiskla hluboko do duše Rusů národní vědomí.

Spolu s konečnou porážkou nacistického Německa dosáhla ruská národní hrdost svého vyvrcholení. Rusko poskytlo největší podíl vojáků Rudé armády a dělníků pro zbrojní továrny. Rusové se právem pokládali za národ, který rozhodujícím způsobem přispěl k vojenskému vítězství. SSSR se změnil v supervelmoc, ale většina Rusů žila ve velmi nepříjemných podmínkách. Jejich hmotná situace byla ubohá a až do Stalinovy smrti roku 1953 nebylo podniknuto žádné vážné úsilí zlepšit jejich zásobování potravinami.

Ale i tak bylo lépe být Rusem než příslušníkem jiných národů Sovětského svazu. Ruský národ byl opěvován jako „vedoucí národ“ a pěstovalo se nepřátelství k určitým etnickým skupinám. V letech 1944–45 byly celé národy deportovány do

Kazachstánu kvůli obvinění, že kolaborovaly s nacisty. To se týkalo Čečenců, Krymských Tatarů, Povolžských Němců a Mešketských Turků.¹⁵ Po druhé světové válce byli perzekuci podrobeni také Židé. Zároveň byly vynášeny zásluhy Rusů. Rusové si přivykli, že se s nimi zacházelo, jako by byli imperiálním národem. Mnozí z nich byli posláni do Estonska, Lotyšska a Litvy, aby upevnili anexi baltské oblasti Sovětským svazem. Generálové tam odcházeli na penzi do domů na pobřeží. Dělníci přicházeli, aby pracovali v továrnách. Komunistické strany v této oblasti – Estonsku, Lotyšsku a Litvě – byly vedeny osobami ruského národního původu. V důsledku toho se sotva nějací Rusové starali o to, aby se naučili místní jazyky. Totéž se dělo i jinde v SSSR. Například v Baškirsku bylo 40 % Rusů, ale jen 0,01 % umělo mluvit tatarsky.¹⁶ Rusové se nemuseli snažit. Pro ně se SSSR stal v určitém smyslu rozšířenou ruskou vlastí.

Po Stalinově smrti roku 1953 se postavení Rusů podstatně nezměnilo. Zůstávali oficiálně nejdůležitějším národem v mnohonárodnostním státě a ostatní národy se jim musely podřizovat. Přesto byla úcta ke všemu ruskému umírněná. Mimo RSFSR se rekrutovali vůdcové republikových stran a vlád z titulárního národa příslušné sovětské republiky; dříve zaujímal skoro všude nejvyšší funkce Rusové. Ale i tak měl ruský národ výrazné výhody. Jeho kultura byla velebena a privilegována. Jeho dějiny, včetně jeho dobytí neruských národů, byly schvalovány. Jeho jazyk byl ve všech školách povinný. Nadále bylo podporováno jeho stěhování do všech oblastí SSSR.

Jeden z aspektů Chruščovových let si však zaslouží bližší pozornosti. Roku 1943 Stalin zastavil otevřené pronásledování ruské ortodoxní církve a povolil volbu patriarchy a otevření tisíců kostelů. Odmítl také návrhy na to, aby existující kolchozy byly spojovány do větších zemědělských jednotek. Po Chruščovovu nástupu k moci byla tato politika obrácena. Chruščov nechal stát jen 7560 kostelů; většinu z nich bylo nadto zakázáno používat.¹⁷ Zahájil rovněž kampaň ke slučování kolchozů. Celé vesnice byly zlikvidovány ve snaze přinést na venkov ideologicky přijatelnou „městskou“ kulturu. To mělo zničující dopad na starý venkovský způsob života. Stalin, když rozložil vesnickou obščinu, nevykořenil zcela všechny stopy starého života. Někdy byly nové kolchozy založeny přesně na téže půdě jako obščina, a tak rolníci, kteří tam zůstali, mohli v určitém smyslu zachovat něco ze své minulosti. Když přišel v polovině padesátých let k moci Chruščov, tažení proti venkovu bylo se vši vážností obnoveno. Stejně jako Stalin velebil Rusy více, než ostatní národy Sovětského svazu. Zároveň však držel pevně ruský nacionalismus pod kontrolou.

Rusové byli vychovávaní k národnímu vědomí, ve kterém se mísily „ruské“ a „sovětské“ aspekty.¹⁸ Celkově jim to nevadilo; většina z nich o tom dokonce ani nepřemýšlela. Zacházelo se s nimi jako s vládnoucím národem SSSR a oni pohlíželi na SSSR, větší celek než byla RSFSR, jako na vlastní dílo. Nicméně existovali dál bez národních dekorací, jež byly přiznávány titulárním národům ostatních

čtrnácti sovětských republik. Neměli ruskou komunistickou stranu, zatímco Ukrajinci, Gruzínci i ostatní měli tyto instituce již od občanské války. Za Chruščova bylo zřízeno „Ruské“ (*Rossijskoje*) byro v ústředním výboru strany, ale Brežněv se ho zase zbavil – bylo zjevně pokládáno za nástroj nacionalismu. Jeho odstranění bylo zároveň aktem ponížení i zdrojem hrdosti. Rusové sice potřebovali dekorace; ale dokázali by se docela snadno obejít bez nich. Věděli totiž, že jsou vládnoucím národem v SSSR. Do značné míry patřil SSSR jim, pokud vůbec jej nějaký národ vlastnil. To na druhé straně způsobilo, že se trápili méně svým národním odcizením než některé jiné národnostní skupiny. Stále častěji se uzavírala smíšená manželství. Například kolem roku 1979 mělo 12 % Rusů a Rusek, kteří uzavřeli manželství, partnery odlišné národnosti.¹⁹

Věci se však začaly měnit koncem šedesátých let, kdy Brežněv zavedl politiku „stability kádrů“. To umožnilo národním elitám sovětských republik, aby své záležitosti řídily bez přílišného zasahování Moskvy za podmínek, že se neoddávaly přemrštěnému nacionalismu. Tu a tam došlo k odstranění vůdců, kteří ne dbali varování. Avšak opatrnější úředníci se vyhýbali potížím a dokázali rozmístit kliky svých podporovatelů do důležitých funkcí. Výsledkem byl vytrvalý posun k upřednostňování osob pocházejících z hlavního národa ve všech sovětských republikách. Kdo při tom prohrával, byli Rusové.

Tato tendence se dala pozorovat nejenom ve čtrnácti dalších sovětských republikách, ale dokonce i v RSFSR. Důvodem bylo, že RSFSR obsahovala sedmáct autonomních republik a řadu dalších autonomních oblastí, pojmenovaných po konkrétních národnostních a etnických skupinách. Dohromady pokrývaly 53 % území RSFSR.²⁰ Byly vytvořeny v Leninových časech jako pokus smířit národnostní menšiny s vládou v Moskvě. Byl to ústavní ústupek, od konce šedesátých let zneužívaný. V několika republikách národní komunistické elity při obsazování funkcí diskriminovaly Rusy. Dělo se to například v Baškirské a Tatarské autonomní sovětské socialistické republice. Tataři a Baškirové měli automaticky lepší šance na povýšení. Tento proces sice nebyl tak výrazný jako mimo RSFSR, ale byl dostatečně znatelný, aby se Rusové začali cítit nepřijemně. Podobně jako ve dvacátých letech se domnívali, že Kreml nedokáže ubránit jejich zájmy tak, jak si představovali. Údajný vládnoucí národ nabyt pocitu, že se s ním zachází jako s koloniálním národem, aniž má právo odvolat se k ústředním politickým autoritám.

Nespokojenost Rusů vzrůstala za Gorbačova, kdy bylo umožněno, aby různé národy SSSR vyslovily své stížnosti. Tataři, Baškirové a další si oprávněně stěžovali na škody, jež jim byly způsobeny za Stalina. Nejprve se ozvali intelektuálové a nakonec i sami komunističtí politikové. Tím, že Gorbačov dovolil tuto tirádu kritiky, zdálo se, že chce očernit pověst Rusů. Nebo alespoň to stále většímu počtu Rusů tak připadalo.

Jejich starosti se jevily ještě vážnější ve světle demografie. Vtip spočíval v tom, že v „etnických“ republikách RSFSR Rusové zdaleka nepředstavovali nepatrné

menšiny. Na druhé straně ani titulární národy těchto republik a oblastí v nich nepředstavovaly rozhodující většinu nebo většinu vůbec. Tak tvořili Rusové 72 % v Burjatské autonomní sovětské socialistické republice proti pouhým 23 % Burjattů. Podobné to bylo v Karelské autonomní sovětské socialistické republice, kde měli Rusové 71 % a Karelové sotva 11 % procent.²¹ To byly krajní případy. Nicméně je pravda, že Čuvašská a Tuvinská autonomní sovětská socialistická republika byly jediné, kde eponymní národnost tvořila většinu. Jestliže vezmeme dohromady všechny republiky tohoto typu v RSFSR, tvořili v nich Rusové 43 % obyvatelstva.²² Z jakéhokoli hlediska to byla podstatná menšina, a tato menšina měla pocit, že byla politickým vedením v Kremlu opuštěna. Ruští nacionalističtí intelektuálové, kteří odjakživa tvrdili, že ruská národnost byla poškozena sovětským komunismem, přikládali pod kotel nespokojenosti, přičemž Gorbačovovy politické reformy jim poskytly dostatečnou příležitost, aby konečně mohli hovořit nahlas.

Rusové však své stížnosti přeháněli. Na rozdíl od Azerů nebo Uzbeků nebyli anektováni vojenskou silou ruským impériem ani SSSR. Netrpěli národnými deportacemi ze zemí svých předků jako Čečenci, Povolžští Němci nebo Krymští Tataři. Jako občané svého vlastního státu se nemuseli učit cizí jazyk. Na nejvyšší úrovni politiky a kultury poskytovali větší počet vlivných postav než kterýkoli jiný národ. Navíc autonomní „etnické“ republiky zahrnovaly pouze sedminu obyvatelstva RSFSR. Většina Rusů v nich nežila. Z celkového počtu 114 milionů jich podle sčítání lidu z roku 1979 skoro 105 milionů bydlelo v RSFSR mimo autonomní republiky.²³

Ne všichni Rusové si mysleli, že jsou pomlouváni. Ruský národ má samostatný jazyk a dějiny, ale existuje také mnohé, co ho spojuje s jinými národy. V tomto smyslu dále působilo místo pobytu. Ruská domácnost v horách severního Kavkazu měla mnoho společného s etnickými skupinami, které zde žijí po staletí. Všichni museli čelit stejným existenčním problémům: horám, nedostatku cest, klimatu, vzdálenosti od nejbližšího města. Ale také všude existovala podobnost mezi Rusy a dalšími národy. Sovětský život byl enormně standardizován. Nebyli to jen Rusové, kdo se oblékal a jedl způsobem předepsaným ústředními sovětskými úřady; byly to všechny národy v SSSR. To nebylo žádným tajemstvím. Stalin vysvětloval, že on a jeho soudruzi směřují k určitému druhu „modernosti“ (*souremennosti*), která se lišila od toho, co nabízel soudobý kapitalismus. Vychvaloval skromný, prostý model hmotného zabezpečení. Pro Stalina představoval komunismus jediný možný způsob, jak se vyhnout plýtvání, které je nezbytnou součástí ekonomiky ovládané zásadou soukromého vlastnictví a zisku. Životní styl Rusů a dalších národů odpovídal požadavkům státem nařízené společenské šablony. Podmínky bydlení, zdravotní péče, potravy a oblékání, v nichž žili, připouštěly jen malou individuální volbu.

Standardizace byla nepochybně obecným trendem. V každé zemi byly zmen-

šovány kulturní rozdíly mezi jednotlivými oblastmi. Místní idiosynkrazie byly redukovány nebo zcela odstraněny. Sovětský komunismus dělal v SSSR to, co světová kapitalistická ekonomika dělala se zeměmi jinde – a vliv americké kultury na všechny ostatní kontinenty zesílil v letech po druhé světové válce. SSSR a další komunistické země však podstoupily kulturní homogenizaci ještě mnohem drastičtější, než byla ta, jež probíhala v kapitalistických státech. Nová města byla stavěna podle pokynů ústředních politiků – a přestavba starých měst srovnaných se zemí wehrmachtem byla prováděna stejným způsobem. Organizované náboženství, lidové písně, řemesla a další tradice nebyly zcela potlačeny, ale měly značně omezený prostor. Existovalo jen málo možností pro společenskou iniciativu mimo státní kontrolu. Kapitalismus nabízí přinejmenším určitý stupeň rozličnosti díky konkurenci soupeřících podniků. Za komunismu panovala šedá uniformita. Rusové jako národ byli po léta existence sovětského státu jedné strany nacpáváni do deprimující formy.

Protože tolik sovětských občanů pocházelo z mnoha národních a etnických skupin, neexistovala nějaká snadno rozeznatelná ruská fyziognomie. Industrializace a urbanizace přispívaly k dalšímu míšení kultur. Po celé RSFSR proto existovala značná podobnost v postojích i podmínkách bez ohledu na národnosti. Nicméně průzkumy obyvatelstva ve velkých městech naznačují, že neruští přistěhovalci lpí na svých zvycích úporněji než Rusové. Tak Tataři v Leningradě zůstávali loajální ke svým širším rodinám před i po druhé světové válce a snažili se uchránit matky malých dětí, aby nemusely jít do práce. Snažili se také uchovávat svou národní kuchyni. Ruští noví příchozí do měst opouštěli své tradice mnohem rychleji.²⁵

A tak, když se dny SSSR chýlily ke konci, prošli Rusové složitou a různorodou zkušeností. Měli určité národní vědomí před rokem 1900, jež však bylo prohloubeno a vyostřeno historií dvacátého století. Přispěl k tomu obecný účinek urbanizace, migrace a vzdělání. Totéž učinily první světová válka, občanská válka i druhá světová válka. Média tento trend posílila. Během tohoto procesu bylo toto národní vědomí zbaveno starých aspektů ruské národnosti – a v tom sehrál podstatnou úlohu stát. Význam církve a rolnictva byl drasticky omezen. Nebyl to jedinečný fenomén. To, co činilo Rusy odlišnými, byla jejich větší či menší izolace od zbytku světa. Ve třicátých a čtyřicátých letech byla země skoro zcela uzavřena před přímým zahraničním vlivem. Situace se zmírnila v následujících desetiletích, ale kulturní izolace byla dosud značná. Umožnilo to úřadům, aby pěstovaly takové národní vědomí, jaké chtěly; a stejně jako carové orgány komunistické strany chtěly, aby ruské národní vědomí bylo smícháno s nadnárodní identitou. Carové chtěli loajalitu k říši, komisaři směřovali k vytvoření „sovětského národa“. Přesto však reziduální tradice země nebyly nikdy vymazány. Ideje a praxe jak ruské říše, tak SSSR se smísily.

Vědomí Rusů zatěžuje nános různých etap historie. Pochopitelně neexistuje

jen jediné takové vědomí. Různé společenské skupiny mají odlišnou minulost a odlišná očekávání od budoucnosti. Zůstává zachována propast mezi městem a venkovem, rozdíly mezi profesními skupinami a dělnickou třídou, mezi Rusy z „ruských oblastí“ a Rusy z etnického „pohraničí“. Existují rovněž rozlišné stupně intenzity národního vědomí. Pro většinu Rusů je národní identita daný životní fakt, ale nikoli nejvyšší. Pro ostatní byl národ rozhodující. Avšak skoro pro všechny Rusy také existují další vazby nad rámec národnosti. Patří svým rodinám, svým sociálním skupinám, městům a oblastem. Mnozí z nich měli také pocit, že patří do SSSR – a někteří věřili, že důležitá byla i ještě širší komunita: globální komunita komunismu nebo náboženství nebo dokonce vzdělanosti. A proto Rusové nebyli roku 1991 stejní jako roku 1900. Byli zřetelně sice stejným národem, ale zároveň byli také národem, který prodělal podstatnou změnu. Už jen z tohoto důvodu nemůže žádný reformní režim prostě očekávat, že vrátí Rusko zpět na vývojovou cestu, opuštěnou roku 1917. Úkol vybudovat nové Rusko zahrnoval úsilí o vytvoření nových Rusů.